

І. БАРАБАШ-НИКИФОРІВ

ПОНАД БЕРЕГАМИ
ПІВНІЧНОГО
ПОЛЯРНОГО
МОРЯ

ДВУ

Важніші помилки:

Надруковано:

Треба читати:

- 1) Ст. 10, 14 строка знизу до міста коли
- 2) Ст. 81, під малюнком лька
- 3) Ст. 82, 18 строка знизу Кільдінський півострів

до міста Мурманську.

Галька.

Кольський півострів.

І. БАРАБАШ-НИКИФОРІВ

ПО НАД БЕРЕГАМИ ПІВНІЧНОГО ПОЛЯРНОГО МОРЯ

ПЕРЕКЛАЛА З РОСІЙСЬКОГО РУКОПІСУ
О. ВАСИЛЕНКО

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1929

Бібліографічний опис та шифри для бібліотечних каталогів
на цю книгу вміщено в „Літописі Українського Друку“ та
„Картковому репертуарі“ Української Книжкової Палати.

3973

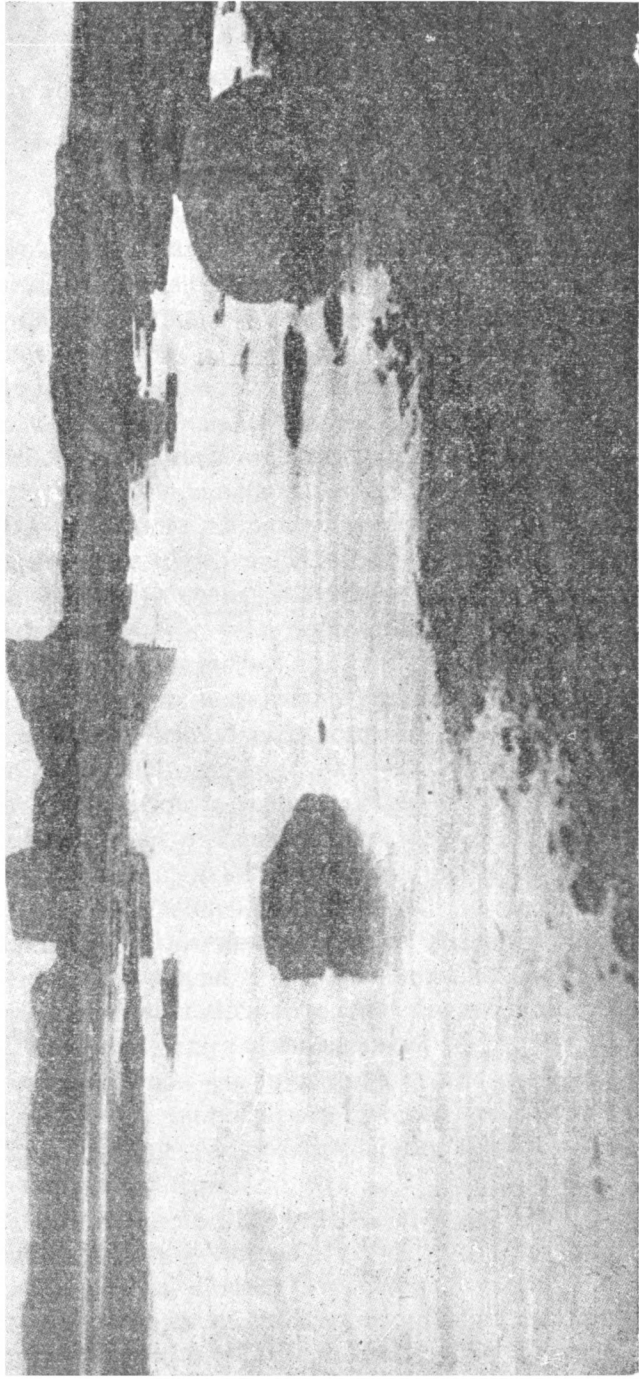
..1

Дніпропетровське, друк. ім.
25-р. ВКП Поліграфтресту.
? Замовл. № 4659 — 5000 прим.
Укрголовліт № 1984 — 7/V—28 р.

---

*Всім, кого вабить дика краса й велич
незайманой природи, всім, хто розуміє
радість бурлацтва,—присвячує цю книгу
автор.*

Узбережжя Північного Полярного моря (о-в Кільдін).

ШЛЯХ НА ПІВНІЧ

Влітку року 1927 здійснилася моя давня завітна мрія: побувати на далекій півночі.

Катедра біології нашого Медичного Інституту відрядила мене з науковою метою до Мурманської біологічної станції, і я, таким чином, дістав можливість, з одного боку, провести цікаву роботу за завданням катедри, а з другого — задовольнити свою постійну пристрасть мандрівника.

Звістку про моє відрядження дістав я ще взимку, але здійснити її я зміг лише наприкінці червня.

Весь вільний час перед від'їздом я готувався до майбутньої роботи. Треба було ознайомитися з деякою літературою, розробити план праці, з усіх боків обміркувати, що треба з собою брати в далеку путь.

Нарешті, сподіваний момент настав. Наприкінці червня, закінчивши справи й запакувавши свої пожитки та дорожню лабораторію, я вирушив до Москви.

Кілька днів у Москві, в клопотах за потрібними документами і два-три дні в Ленінграді. І от я вже в потязі Мурманської залізниці, який мчить мене все далі й далі на північ, у невідомі привабні краї.

Кожну ознаку наближення півночі я відзначав з особливим вдовolenням. На півдні, у нас давно вже почалося справжнє літо, давно відцвіли весняні квіти і твердо встановилася літня спека. Але чим далі я від'їжджав від рідного краю, тим сильніш здавалося, ніби час почав вертати назад. Знову почалась весна; я знову милувався з букетів конвалій, з насолодою нюхав солодкий дух бозу та цілими грудьми набирав свіжого, весняного повітря.

Майже цілу дорогу не одходив я від вікон вагону. Миготіли станції з такими чужими для нашого вуха назвами: Оять, Янега, Ревсельга, Ладва, Сегежа...

Перед очима розгорталися мальовничі панорами Карелії. Тікали назад ланцюги озер і порожисті ріки, соснові ліси

і рівні, вигладжені контури „баранячих лобів“, окремі кругляки й морени. Всі ці типові краєвиди стародавнього Фінно-Скандинавського щиту, по східній частині якого тягнеться Мурманська залізниця, такі нові та незвичайні для очей південця.

Та й сама Мурманська залізниця має досить незвичкий вигляд. Одноколійна, з ненормальними викрутами та відхилами, із безліччю хитких містків, на яких потяг зменшує ходу до мінімуму,— вона робить вражіння тимчасової будови. І, справді, цю залізницю було збудовано нашвидку, менш, ніж

Ліс після пожежі. Карелія.

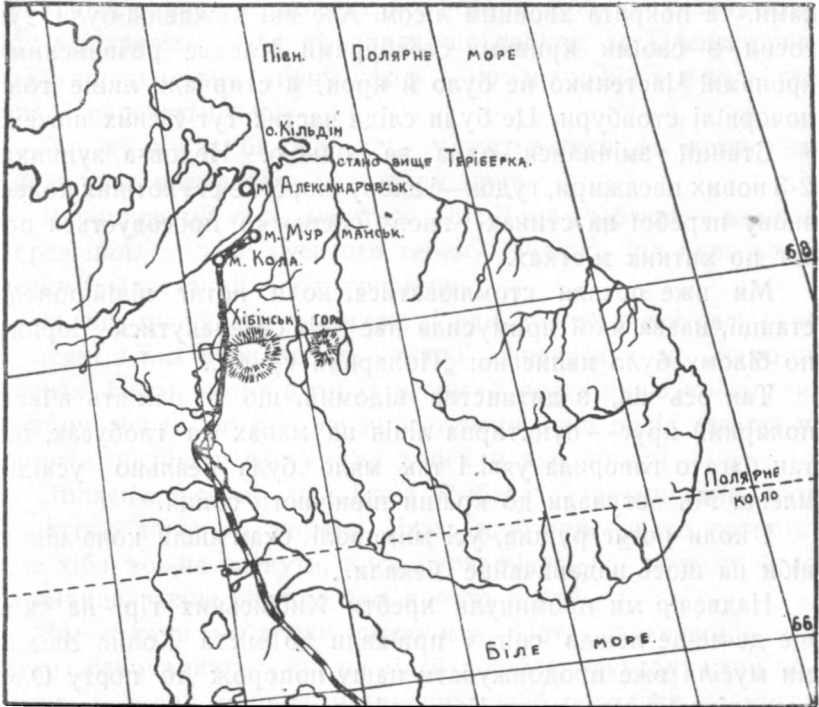
за два роки, і до того ще підчас війни (1915—16 р. р.). Вона мусіла разом з Архангельською залізницею забезпечити для Росії вихід до моря і тим компенсувати закриті в той час шляхи через Балтійське та Чорне моря¹.

Вагон наш був майже порожній. Лише коло Петрозаводську — столиці Карелії — його наповнила компанія здорових чорнявих карелів. Але, проїхавши дві-три станції, карели зізли, і знову вагон став майже порожній.

Серед купки пасажирів мені було не тяжко впізнати, по характеру багажу та приладдя, своїх товаришів — природників.

¹ Г. Боч. «Екскурсія на север». ГИЗ, Москва, 1925.

Мапа Кольського півострова.

Швидко познайомилися. Виявилось, що мої подорожні мали теж відрядження до Мурману від наукових інституцій ріжних городів. Було поміж них декільки зоологів і один геолог. Пізніш разом з цим геологом довелося мені зробити більшу частину своєї подорожи по Мурману.

Наш шлях пролягав уздовж берега Білого моря. Місцевість була, як і перед тим, горбиста, ніби засіяна кругляками, та покрита хвойним лісом. Але які нужденні були тут сосни з своїми кривими стовбурами і ледве розвиненими кронами! Частенько не було й крон, а стирчали лише голі, почорнілі стовбури. Це були сліди частих тут лісних пожеж.

Станції змінювалися одна за одною. Недовга зупинка, 2-3 нових пасажири, гудок—і знову жорстке стукотіння колес, знову перебої на стиках і знову обережно просовується потяг по хитких містках.

Ми вже почали стомлюватися, коли потяг підійшов до станції, назва якої примусила нас усіх стрепенутися. Чорним по білому було написано: „Полярний круг“...

Так ось він, з дитинства відомий, що в пам'ять в'ївся, полярний круг—пунктирна лінія на мапах та глобусах, що так багато говорила уяві і так мало була реально усвідомлена. Ми вступали до країни північного сонця.

І коли потяг рушив, усі мимоволі скам'яніли коло вікон, ніби на щось надзвичайне чекали...

Надвечір ми проминули хребти Хибінських гір, на яких ще де-не-де лежав сніг, і приїхали до міста Коли. Звідци ми мусіли вже продовжувати нашу подорож до порту Олександрівську морем, по Кольській затоці.

Перше, про що ми довідалися, як зійшли на станцію,—це те, що рейсовий пароплав відійде звідци на Олександрівськ не раніш, як за 3-4 дні. Через те, що нам зовсім не хотілося губити тут недоцільно стільки часу, ми рішили шукати якогось випадкового судна, що скорше б нас доставило до місця нашого призначення.

Проте, здійснити це бажання, як видко, було не так уже легко. Всі наші заходи де-небудь дізнатися про відхід звідци пароплавів — були марні.

Тимчасом станцію замикали, і нам довелося перенести всі наші манатки і самим перейти на платформу. Тут узялися за

нас комарі. Ми зазнали справжню муку від безлічи цих немилосердних мучителів. Комарі геть чисто обліпили нас, пролізали під одяг і кусали, кусали без кінця. Ми бігали по платформі, плигали, палили цигарку за цигаркою. Але ні швидкі рухи, ні навіть дим від цигарок цілком не впливали на маленьких кровопивців.

Нарешті одному з відряджених нами товаришів, який узявся обійти всі пристані, пощастило добути добрих результатів. Ми всі зраділи, коли дізналися, що ранком до Олександрівську вирушає військовий катер і командир його чемно згодився перевезти нас.

Але на ніч треба було десь улаштуватися, бо комарі загрожували висмоктати всю нашу кров.

Вирішили ми перетягнутися до „Дома Рыбака“ — великої дерев'яної, в стилі руського терему, будівлі, що була недалечко і від станції, і від пристани.

Носіїв ми тут не знайшли, і нам довелося всі свої речі, а деякі з них були досить тяжкі, переносити на власних плечах. Нести треба було їх угору то по камінню, то по глибокому піску. Але й на це незважаючи, наш похід нагадував скорше поспішну втечу. Так допекли нам комарі.

Допленталися ми до „Дома Рыбака“, розташували своє манаття і лягли на жорсткі ліжка, щоб спробувати заснути. Але хіба можна заснути, коли через вікна, на яких не було віконниць, сонце світило нам просто в очі!

Все ж таки ми трохи відпочили. Потім повитягали всі сітки-„накомарники“, які ми мали з собою, закутали наші обличчя і знову вийшли на вулицю, щоб походити по місту.

Погода була чудова. Внизу тихо хлюпалися хвилі затоки. Від затоки наверх, як амфітеатр, піднімалися кам'яні тераси, по яких без ладу було порозкидано рублені хатки. Ще вище нагромаджувалися пасма гір, на верховинах їхніх де-не-де білів сніг. Все це було заллято рівним світлом сонця, що стояло низько над обрієм.

Ми подивилися на годинники. Була друга година ночі...

Мурманськ зробив на нас дивне безладне вражіння. Це місто цілком не відповідає нашій уяві про місто. Його засновано лише р. 1916, і місто ще не встигло набрати закінченого вигляду. Це — баракове місто, де більшість дерев'я-

них будівель має характер тимчасових, нашвидку збудованих бараків.

По вулицях міста всюди накладено дерев'яні містки. Без них тут важко обійтися через велику кількість торф'яних мочажин (боліт), — коли по них ідеш, вони робляться липкою грязюкою.

Не зважаючи на пізній нічний час, на вулицях усюди зустрічалися люди. Деякі мирно балакали коло воріт будинків, інші працювали. Продавці-китайці, яких тут було дуже багато, пропонували свій нескладний крам п'яним матросам чи то з шведського, чи то з норвезького пароплаву, який стояв на рейді в порті. На майданчику весело грала купка дітей у м'яч.

І не вірилося, що це глибока ніч, що зараз у нас на Україні темне-темне небо, вкрите, можливо, безліччю зірок...

ПО КОЛЬСЬКІЙ ЗАТОЦІ ДО КАТЕРИНІНСЬКОЇ ГАВАНИ

Прокинувшись другого, чи, вірніш, того самого дня,— ми лягли спати десь коло чотирьох годин ранку,— ми спішно склали речі і майже бігцем кинулися до пристани.

Тут було своєрідне, особливе життя, яке взагалі буває в приморських портах. Низка великих та маленьких суден коло пристани та на рейді, ліс щогол, серед якого з тонким писком сновигали чайки, ляск та гуркіт коловоротів, що розвантажували паки бавовни та бочки з рибою, вигуки вантажників: „віра“, „стоп“, „траві“ — все це рябіло, рухалося, гомоніло.

Обличчя в усіх були зосереджені, кожний мав свої власні турботи, а до інших йому не було ніякого діла. Не любили тут, щоб їх про щось питали, і найчастіше відповідали, не спиняючись,— крізь зуби.

Поблукавши деякий час серед цієї метушні, знайшли ми, нарешті, потрібний нам катер.

Це був маленький військовий катерок, який уже був готовий відплисти. Борт його був набагато нижче, ніж борт пристани, і, щоб дістатися до катера, ми мусіли сходити вниз по вузькій і хиткій дощці. До того ще глибоко вниз під ногами, поміж бортом катера та палями пристани чорніла та хлюпала вода.

Наша нерішучість зробити цей акробатичний перехід викликала жартівливий настрій капітанові та його команді. Як справжні моряки, вони не могли собі уявити, щоб від одного вигляду чорної смужки води під ногами могла закрутитися голова.

Але, як би воно не було, ми все ж таки опинилися на катері; зашумів мотор, і наш катер швидко відплив від берега.

Кольська затока має вигляд справжнього фіорду. Велика кількість глибоких бухт прорізує його береги. Вони часто

зриваються й падають у затоку цілком стрімкими скелями і межують з скелястими островами. Хвойний ліс укриває береги південної частини затоки, але чим далі на північ, тим рідше й рідше трапляються вони і, нарешті, зникають цілком.

Розташувавшись на помості катера, ми приглядались до обрисів берегів, розглядали морську мапу капітана та розпитували його про систему знаків і значків, що ними її було густо позначено.

Капітан пояснив нам, що тут морське дно майже зовсім невідоме. Ми бачили на березі то праворуч, то ліворуч так звані берегові знаки, щось подібне до віх, які було закріплено купами каміння. Инколи зустрічались і маяки. На всі ці знаки мусять уважати пароплави, що курсують тут. Коли ж починаються тумани, які взагалі тут дуже часто бувають, суднам доводиться по кілька днів стояти на якорі, бо плавати в такий час дуже небезпечно.

Береговий знак. Кольська затока.

Незабаром спереду показався острів Сальний, де раніш було, як я про це довідався, найулюбленіше місце лежева для тюленів. Звіра цього тут багато здобували на сало, від

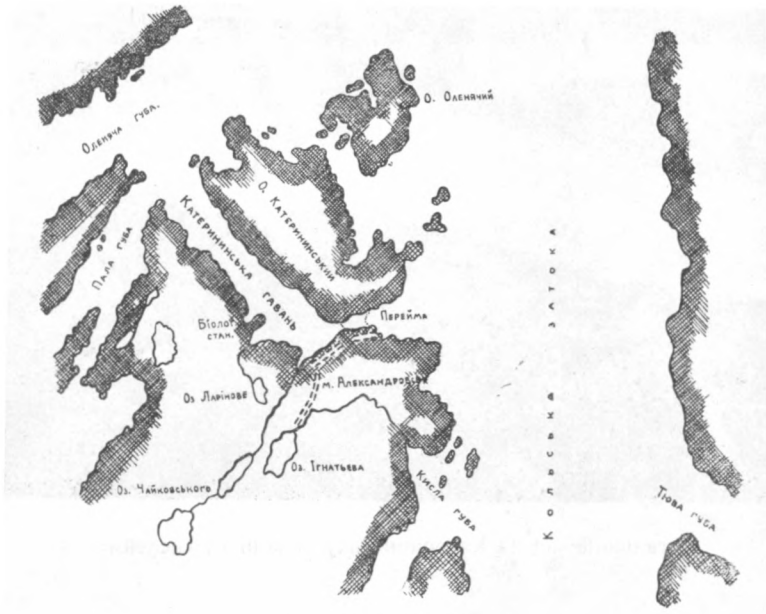
цього й дістав острів свою назву. Тепер уже тюлені тут не зустрічаються, і це навело нас на сумну думку, що от і тут, на далекій півночі, не зважаючи на дикість та малозаселеність краю, згубно відбивається людська жадність та безгосподарність.

Фюрд помітно ширшав. Гойдання катера ми починали виразно відчувати. Свіжий вітер примушував нас кутатися по-зимовому, але піти до каюти, куди люб'язно запрошував капітан, нікому з нас не хотілося.

Ось ліворуч з'явилася купа досить великих островів. Це Оленячі острови та великий Катерининський. Він з'єднаний

з суходолом довгим дерев'яним містком, за яким на віддал видко купку рублених хаток.

Це й є місто Олександрівськ. Але для того, щоб дістатися туди, треба об'їхати цілий Катерининський острів, бо під містком можуть проплисти лише рибальські човни, та й то тільки підчас повного припливу. Підчас відпливу дно під містком оголюється, і тоді тут виступає пересип, чи, як його тутешні звуть, — „перейма“.

Мапа околиць м. Олександрівську.

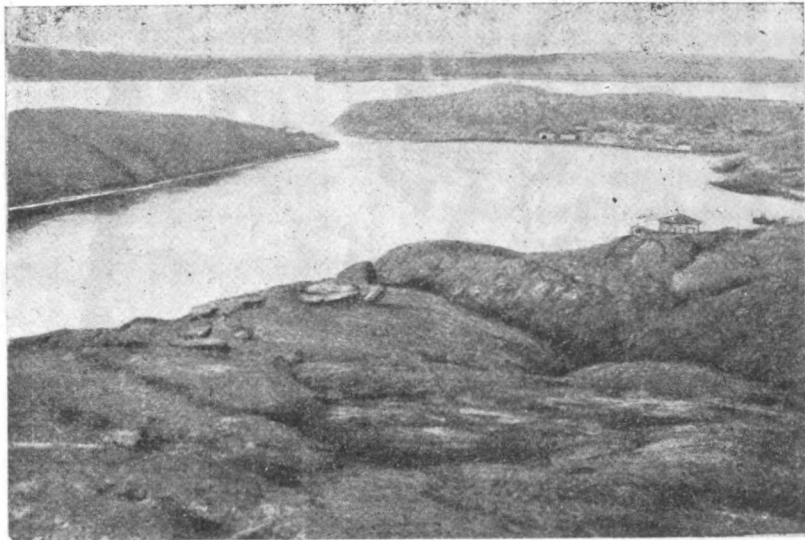
Міст залишився позаду, а перед нашими очима знову з'явилися скелясті, безлюдні береги. Але ненадовго: зробивши крутий заворот, наш катер увійшов у вузьке гирло Катерининської гавані.

Ця гавань у багатьох відношеннях дуже вигідна. Її добре захищено від впливу збурення в чистому морі, вона дуже глибока, а до того ще через Гольфштром цілий рік не замерзає.

Скоро побачили ми будинки Мурманської Біологічної Станції, а трохи далі, так з верству від неї, і місто Олександрівськ.

Посеред гавани, на рейді, стояло гарне судно гідрографічної експедиції „Купава“, до якого ми й причалили. Ще кілька хвилин — і ми вже сиділи в човні, що його було вислано по нас з біологічної станції.

Нас зустріли деякі співробітники і повідомили, що на обід на станції ми вже запізнилися, отже й радили вони нам захопити в місті якихсь харчів. Ми з охотою згодилися.

Загальний вид на Катерининську гавань та «перейму».

Олександрівськ — це найпівнічніше місто Європейської Росії, як учив я в молодших класах гімназії! Місто знаходиться на 69° північної широти.

Але після Мурманську тут уже не було для нас чогось особливо нового. Однакові дерев'яні хатки, комори коло пристани, велика кількість мостів та містків. Від гавани вгору простяглась соша та вузький, високий поміст, на якому було прокладено рейки вузькоколійки, що тепер уже не працювала.

Кооперативна крамниця знаходилася коло самої пристани. Там ми мали можливість придбати сало, консерви, бісквіти та тверді, як камінь, солоні бублики.

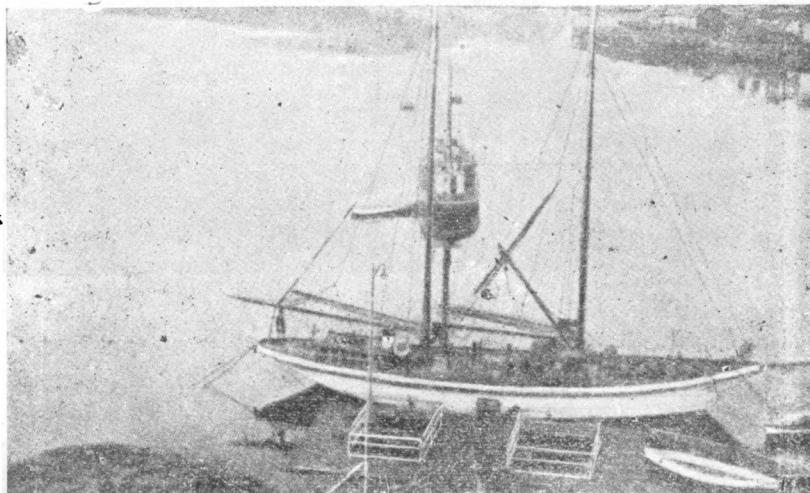
м. Олександрівськ.

Рибальське селище на о. Катерининському, біля «перейми».

Вже вечоріло, коли ми дісталися до біологічної станції. Цього року станцію одвідувало багатько приїжджих, тому, коли ми прийшли, вільних кімнат уже не було, і нас розташували по різних кімнатах, де вже жило по 3-4 чоловіка.

З дозволу адміністрації я та ще один з моїх супутників вважали за краще спинитися в каюті шкуни станції „Александр Ковалевский“, яка стояла коло пристани. Туди ми й попростували зараз же, як порозумілися з адміністрацією.

Шкуна «Александр Ковалевский».

Цю гарну вітрило-моторну шкуну було збудовано під загальним керівництвом проф. К. М. Дерюгіна — відомого дослідника цього краю; вона багато разів показала свої прекрасні якості підчас численних далеких експедицій. Тепер вона стояла коло пристани станції бездіяльно, очікуючи ґрунтового ремонту. На ній була добре устаткована лабораторія, все потрібне для лову морських тварин та вигідна каюта. Вона й була нам прекрасною спочивальнею протягом кількох перших днів нашого перебування на станції.

ЖИТТЯ НА БІОЛОГІЧНІЙ СТАНЦІЇ

Спокійним темпом пішло наше життя на біологічній станції. В перші дні мого перебування там ознайомився я з історією станції, роботою та цілим її життям.

Мурманську біологічну станцію було засновано колишнім Петербурзьким товариством дослідників природи, того ж самого року, коли було засновано й місто Олександрівськ,—

Біологічна станція (Катерин. гавань).

року 1899-го. Але фактично треба вважати, що її функціонування почалося далеко раніш, тому що вона є безпосереднім продовженням біологічної станції на Соловецьких островах яка належала тому самому товариству.

Коли її перенесено на Мурманське побережжя, вона скоро здобула широку популярність не тільки в Росії, але й закордоном. Сюди приїздять працювати вчені, тут проводять практику зі студентами, звідци виряджують експедиції в різних наукових та науково-промислових цілях.

Розпорядок робочого дня на станції звичайно був такий: о дев'ятій-десятій годині ранку був чай, після нього ті, що працювали на станції, розходилися по лабораторіях. О 12-й дзвоник скликав усіх на обід, а після обіду знову продовжувалася лабораторна праця до вечора. О сьомій вечора дзвонили на вечерю, і це звичайно було вже закінченням робочого дня. Після вечері розходилися на всі боки. В цей час звичайно влаштовували екскурсії в околиці станції чи в море; екскурсії іноді продовжувалися цілу ніч.

Таким чином, для працюючих на станції життя різко розділялося на дві частини: вдень—робота в лабораторії, а з вечора до півночі — екскурсії.

Скільки спокійна та одноманітна була перша половина, стільки ж повна пригод та яскравих переживань була друга. Але про неї я розповім далі.

Біологічна станція міститься в трьох великих будинках. Там розташовано лабораторії, бібліотеку, музей, акваріум, кімнати для приїжджих наукових робітників, помешкання персоналу станції та їдальня.

Особливо сильне враження зробила на мене кімната з акваріумом. Тут інколи простоював я по кілька годин перед великим акваріумом, спостерігаючи життя морських тварин. З більшістю їх я давно вже був знайомий. Не один раз бачив я їх у музеях, багатьох з них тримав у руках і навіть відкривав на заняттях в Університеті. Але то були мертві, переважно обезбарвлені екземпляри, що загубили свій природний вигляд. А тут вони були перед мене живі, повні краси своїх форм та фарб.

Зсиня-червоні, п'ятикутні морські зірки поволі рухалися по стінках акваріуму і присмоктувалися до них своїми численними цівкуватими поясками. Серед них зтиха ворушили своїми довгими колючками темно-фіолетові чи жовто-рудяві морські їжаки. Тут можна було бачити голотурій, які своїм виглядом нагадували великого огірка, і великого довгоногого краба, і раків-самітників, які ховають своє м'яке тіло в пусті мушлі молюсків, і дрібну тріску та камбалу. Але особливо гарним видовиськом була купа актиній, що займали цілу половину акваріуму. Часто-густо білі чи оранжево-червоні актинії видавалися справжніми квітами, а вкупі являли

собою ніби один чудовий букет. Тільки торкнешся одного з цих дивовижних створінь, як воно зразу згортає свої щупальці і замирає. Я кілька разів спостерігав, як годували активній дрібно посіченими кусниками молюсків мідій. Кусничок клали пінцетом на щупальці, і вони зразу нахилилися та хапали їжу.

Там також було кілька акваріумів з тваринами, що їх тримали для досліджування. Тут довелося й мені робити досліди про штучне опліднювання яєць морського їжака, що було потрібно по суті моєї роботи.

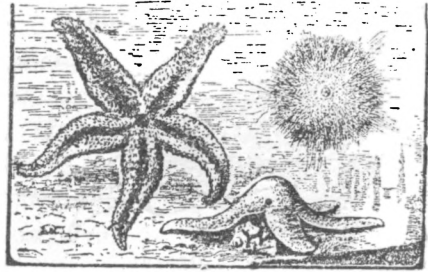
Я не привіз з собою мікроскопу, і тому мені доводилося користуватися чужим у вільний від занять час, цеб-то вночі. Працювати було вигідно, тихо й вільно, а освітлення природа давала досить: цілу ніч світило сонце.

Я забирався в акваріумну кімнату з мікроскопом, різав морських їжаків, робив пробу і геть цілу ніч спостерігав стадії ділення яйця, зарисовував та фіксував матеріял.

Крім спеціальної мети, що я мав перед собою в цих пробах, саме дослідження цілого процесу запліднення, також утворення фігур дріблення були для мене дуже цікаві. Скільки біологів-педагогів розповідають слухачам про цей важливіший життєвий процес і як мало з них досліджувало його в натурі. А тут такі проби робить майже кожний студент-практикант.

Такого самого матеріялу, як і мій, цеб-то запліднених яєць морського їжака, потребували для своїх робіт ще кілька людей, що працювали на станції. В той час, коли ми робили ці проби, знайти морських їжаків, які були цілком придатні для запліднення, було дуже важко. Нам доводилося різати з півсотні цих тварин, щоб добути одну порцію яєць.

На станції був такий порядок, за яким матеріял для роботи мусив діставати препаратор станції. Але тому, що їжаків ми потребували дуже багато, а препаратор і без того не

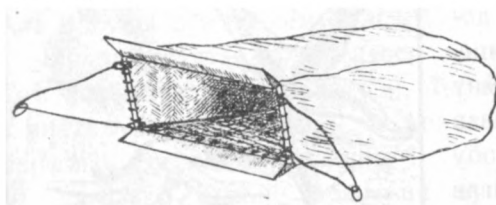
Морський їжак і морські зірки.

встигав вчасно виконувати всі замовлення, ми рішили добувати їх власними силами. І от, коли матеріял наближався до кінця, ми брали шлюпку з драгою й виїздили в море.

Переважно такі поїздки бували вночі. Після вечері ми виїжджали з Катерининської гавани і зараз же повертали до найближчої бухти Пала-губа¹ і починали лови драгою.

Це знаряддя має залізну чотирьохкутню з загостреними кінцями рямку, до якої прив'язано торбу з міцної сітки. Драгу закидають у воду, і коли вона потоне, волочать по дну за допомогою довгого сталевого троса. Через деякий час пускають у роботу коловорот і таким чином витягують драгу з води. Це робота повільна і досить важка.

Звичайно в таких поїздках брали участь чоловіка з 5-6. Четверо сиділо на веслах, а двоє закидали драгу. Коли ж

Драга.

було треба витягати драгу, весляри лишали весла і переходили до ручок коловорота. Поволі накручувався трос, руки й плечі боліли від незвичкої роботи, і здавалося, що й кінця не

має ця сталева линва, яка тягнулася з води.

Проте, коли нарешті з'являлася драга і її спорожняли у велику лаханю, що стояла на дні човна, всі забували про втому і старанно розбирали матеріял.

Ось у руці одного з ловців з'являється величезна кругла голотурія завбільшки з невелику диню. Ось спільними зусиллями витягується великий кусник оригінальної вапнистої водорослини з роду бягрянок — літотамнії. Ця водорослина своїм червоним вапнистим гіллячком нагадує кораль. Вона цікава ще й тим, що по всіх її щілинах просто кишать геть усякі істоти: офіури, черва, молюски, асцидії та инш.

Знову закидували драгу, знову витягували, і в дружній роботі непомітно проходила ніч. Кожна драга приносила нам і морських їжаків, за якими, власне кажучи, і їздили ми драгувати. І коли в нас їх було досить — ми повертали додому.

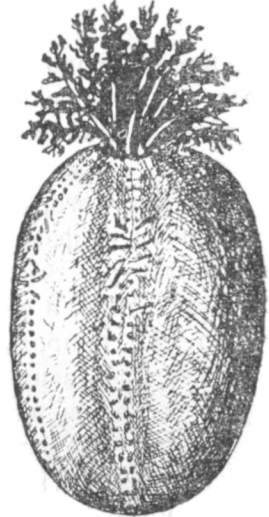
¹ Бухти тут взагалі звуться губами: Пала-губа, Оленьча губа, Сайда-губа і т. ин.

На ґрунті спільної роботи в нас виник дружній союз, який ми охристили, шуткуючи, „союзом морського їжака“. Втомлені від роботи та безсонної ночі, члени цього союзу розходилися по своїх кімнатах, де залягали спати; спали після цього іноді до обіду другого дня.

Мені та геологові Академії Наук Г., що приїхав разом зі мною, відвели вже кімнату в одному з корпусів станції.

Я завжди пам'ятатиму кімнатку № 15 на верхньому поверсі середнього корпусу станції. Це було справжнє гніздо природників. На стінах було порозвішано різні речі нашого знаряддя: рюкзаки, біноклі, фото-апарати, рушниці, компас, геологічні молотки і таке інше, і т. ін. Підлогу цілком завалили назбираним матеріалом, а на вікнах і за вікнами на похилі даху розклали, щоб сохнули, різноманітні рослини та тварини.

З вікна розгорталася панорама Катерининської гавани, і ми могли, не виходячи з хати, спостерігати всі судна, що прибували або відбували з гавани.

Голотурія.

В ОКОЛИЦЯХ БІОЛОГІЧНОЇ СТАНЦІЇ

Окрім подорожей за матеріалом, ми іноді влаштовували просто поїздки на човнах чи сухопутні проходки в околиці біологічної станції для загального ознайомлення з природою краю.

Але для того, щоб мати більш-менш загальне уявлення про флору та фауну Мурманського побережжя, треба було в першу чергу ознайомитися з його кліматичними умовами. Це міркування, а також і бажання познайомитися з літературою про природу Мурману, примусили мене присвятити кілька вечорів заняттям у досить багатій бібліотеці станції.

Не зважаючи на високу північну широту, Мурман, через близькість його узбережжя до галузи Гольфштрому, має дуже теплий клімат. Ця тепла атлантична течія добре впливає на клімат краю і дає можливість розвиватися тому досить багатому життю, яке б неодмінно завмерло, коли б припинився її живлющий плін.

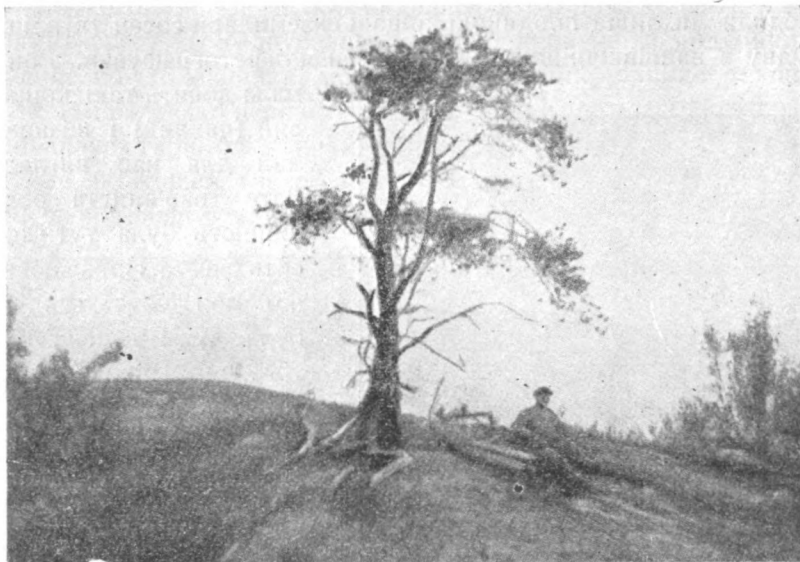
Через Гольфштром маємо дивне на перший погляд явище, що північна частина Кольської затоки має більш м'який клімат, ніж південна. В той час, як у районі переходу Кольської затоки в чисте море середня температура $+1,2^{\circ}\text{C}$ там, де затока тільки починається, коло м. Коли температура нижче 0° . Через Гольфштром і гавань Катерининська не замерзає.

За найтепліші, але разом з тим і дуже дощові місяці вважають тут липень та серпень. Але, на наше щастя, літо 1927 р. було дуже сприятливе. Дощові дні траплялись дуже рідко, і тільки в серпні почалися тумани та дощі, але й тоді не можна було вважати тут ці опади за великі.

Полярний день на Мурмані продовжується з червня до серпня. За весь цей час сонце не спускається за обрій. Але натомість у полярну ніч, яка продовжується з грудня до лютого, сонце цілком не з'являється на небі, і тільки північне сяйво освітлює своїм фосфоричним світлом неосяжні снігові простори.

Ми почали наше ознайомлення з мурманською природою з екскурсії до тундри в найближчій до станції Пала-губі.

Одна з найпівнічніших сосен.

Болотяна тундра. Білють острівці ягелю.

Рослинний покрів тундри має багатько особливостей. Хвойних дерев тут не було. Північний кордон, де вони ще трапляються, лежить значно далі на південь, але й там знаходили ми лише поодинокі кощаві екземпляри сосен та ялин. Одну з найпівнічніших у нас сосен я зфотографував. Вона

Кам'яниста тундра коло Олен. губи.
Внизу біліють стовбури карл. берез.

мала досить такі кощавий (чахлий) і незвичайний для нас вигляд. Зате трав'яниста рослинність була тут досить багата. Признаюся, що моя уява тундри була дуже далека від того, що я побачив тут у найближчому до станції районі. Я уявляв собі простору пустинну рівнину, покриту лише мохом, обрісником та карликовою березою. Яке ж було моє здивовання, коли я побачив поміж грудками каміння та рівними кам'яними плато, поміж скель та торф'яників цілі килими зелени та квітів!

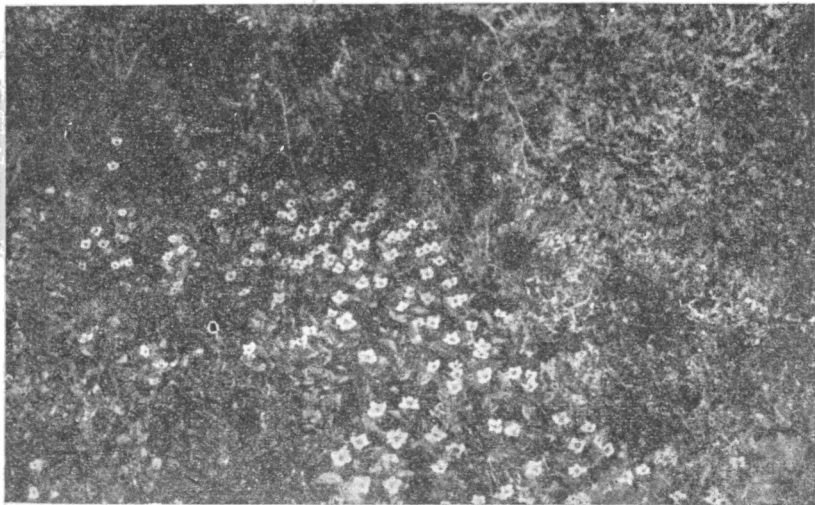
Я вже пізніш зрозумів, що уява, яка складалася в мене про тундру, не цілком вірна. Тундра може бути й болотяна, такою її звичайно зма-

льовують, але може бути вона й кам'янистою, рясно покритою кругляками чи безладно розкиданими скелями. Рослинність її виглядає то як цілковиті торф'яники з острівцями ягелю, то як оази своерідної рослинности, що милують наш зір своєю красою.

От до такого типу належала тундра, де ми тепер були.

Темно-зеленими подушками розкидані тут дернини діапенції¹, з її дебелим, ніби шкіряним листям та великими білими квітками. Серед них кидалися в очі рожеві, фіолетові плями вересу та з'єднувались у великі купи квіти водяники, альпійської толокнянки, морошки, брусниці, чорниць та ще було там багацько невідомих мені рослин. Коло розколин часто попадалися гарні, як ялинки, стрункі, високі сосонки (хвощі).

Але які кощаві (чахлі) росли тут дерева, типові для тундри: верба-ліліпут та коряві, карликові березки, що слалися

Купа квітів у тундрі коло біолог. ст.

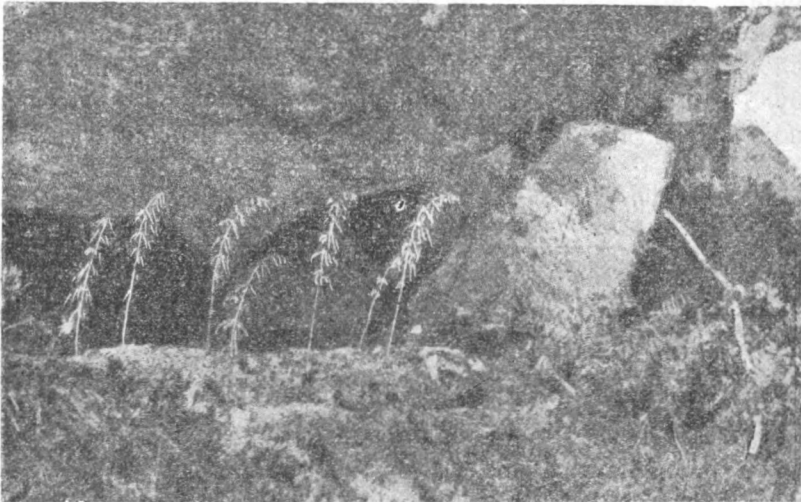
по землі. Ось переді мною молоденький екземпляр цієї рослини, який не сягає мені й по коліна. Але деревце вже досить доросле: на ньому висять сережки. Стовбури старих березок зовсім не підносяться над землею, вони притуляються до неї, як дивовижні білі гадюки.

Яке дивне та незнайоме це все для нас і як усе доцільне в тутешніх обставинах! Квіти, що ростуть великими купами і часто-густо мають сильний аромат... Вони таким чином забезпечують собі обпилкування, бо тундра дуже бідна на комахи.

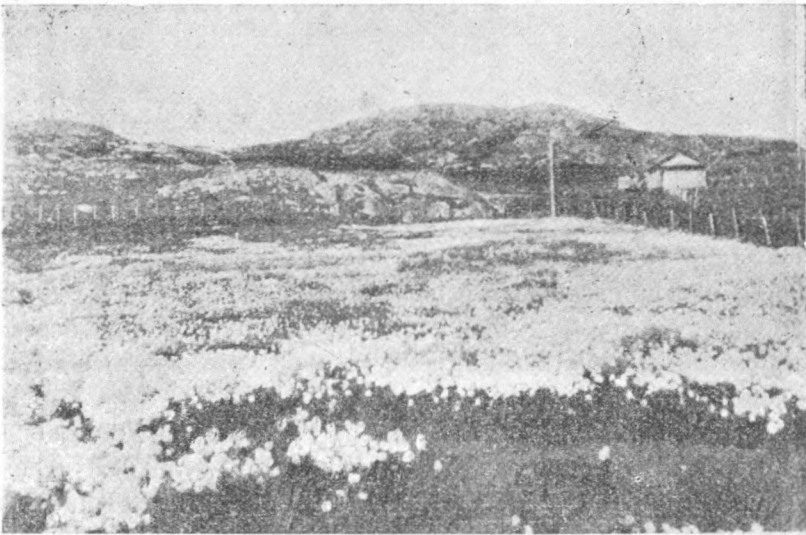
Березки-карлики... Яке інше дерево витримало б страшні тутешні вітри та величезну кількість снігу?

¹ *Diapensia lapponica*.

Коло самого Олександрівську бачили ми ділянку трясовини, що була, ніби снігом, укрита білими кульками пушиці¹.

Купа сосонок (хвощів) у тундрі коло біол. ст.

Пушиця біля м. Олександрівську.

---

¹ *Eriophorum Schamissonis*.

По скелях та окремих каміннях плели свою тонку коронку різноманітні обрісники, а торф'яні болітця були місцями цілком укриті гарною ясною зеленню мхів, що буйно розрослись.

Весь цей рослинний покров милував зір свіжістю та соковитістю своїх фарб. Трудно було вірити, що ми були так далеко за полярним кругом.

Човнами їздили ми чи до тої таки Пала-губи, чи до більш далекої бухти.

Пригадую собі нашу першу трагікомічну поїздку. Компанія молоді зібралася поїхати в Середню губу. Компанію склали переважно московські студенти, які приїхали відробляти практику і які були ще зовсім незнайомі з тутешньою природою.

Вони знали, що я хотів побувати в цій бухті, і запропонували мені поїхати. Це був мій перший виїзд у море. Була прекрасна тиха, сонячна ніч. З піснями, бадьоро та весело виїхала численна компанія на двох човнах у море. Змагаючись у веслуванні, ми швидко залишили позаду Катерининської острів і поплили в напрямі до Середньої губи.

Але ми не встигли доплисти й середини Кольської затоки, як повіяв північний вітер „морянка“, почався шторм, на гребенях хвиль з'явилися білі баранці. Хвилювання моря збільшувалося швидким темпом. Наші човни то піднімало на височінь величезних хвиль, то кидало стрімголов униз. Новопечені моряки починали непокоїтися; обличчя в багатьох зблідли. Веслування стало цілком безладним, човна підкидало на гребінь хвилі,—весла починали безпорадно вимахувати в повітрі, як крила вітряка, коли ж човна кидало вниз,—вони безнадійно плуталися у воді. Становище робилося досить серйозним. Одиноке, що треба було зробити, це повернути човни й вернутися до берега, але зробити це було не так уже й легко. Тільки б повернули човна вдовж хвиль, зразу його б затопило водою.

На щастя, гребці не тратили мужности. Вони, вичекавши на момент тиші, в інтервалі між двох хвиль із всієї сили налягли на весла і повернули човни назад. Ще трохи зусиль — і всі з полегшенням зідхнули: ми вийшли із смуги хвилювання і були в досить спокійній береговій смузі.

Коли небезпека лишилася ззаду, як і завжди це буває, всіх охопила веселість. Довго не спинялися регіт, шуткування та задирувате кепкування один з одного. Ніхто не висловив думки, яка в кожного притаїлася: адже з нами могла трапитися аварія. Багацько з товаришів не вміли плавати. Скільки б людей заплатило за цю гулянку життям... Як тісно комічне межує з трагічним...

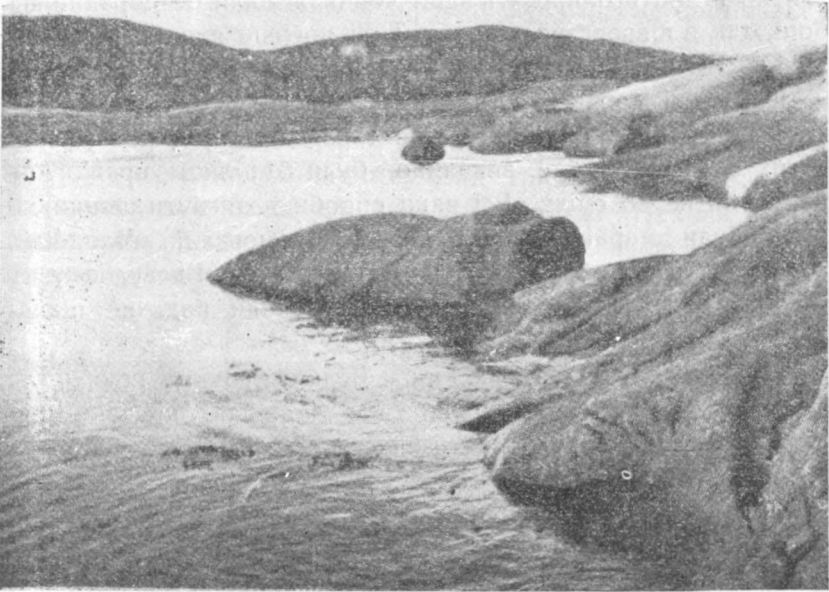
Повертатися додому ні з чим нікому не хотілось. Недалечко від нас було видко купу Оленячих островів. Ми вирішили вилізти на найбільший з них.

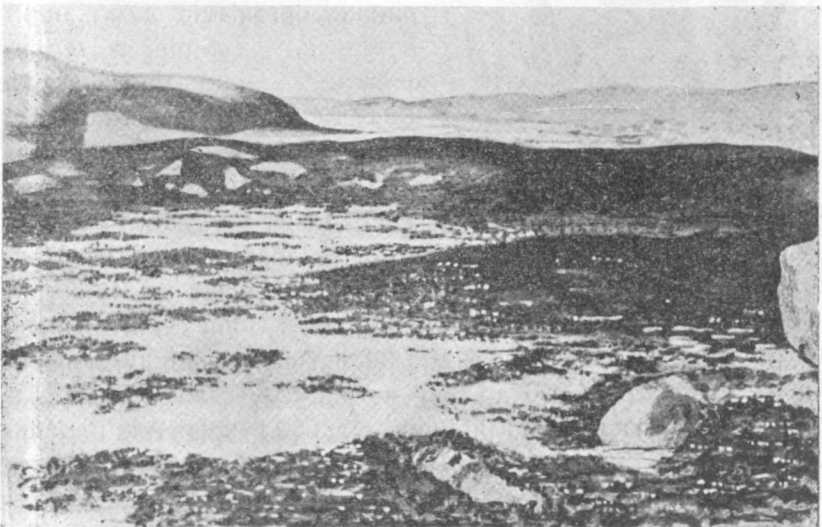
На Оленячих островах.

Прив'язали ми човни до скель на березі і всі розійшлися в різні боки по острову. Я звернув свою увагу на довгі глибокі розколини, які де-не-де пересікали весь острів від краю до краю. На дні деяких розколин була вода, інші розколини було доверху наповнено розкішними зарослями папороти. Взагалі цей скелястий, багатий на торф'яники острів був дуже мальовничий, і я з приємністю походив би по ньому ще, якби мене не доняли комарі.

Я повернувся до берега і був здивований несподіваною панорамою. Все дно затоки, в якій ми лишили наші човни,

Затока підчас припливу. Оленячі остр.

Та ж затока підчас відпливу. Каміння густо вкриті водорослями-фукусом.

далеко вглиб оголилося, і наші човни лежали безпорадно на боці, так з півверстви від води. Тоді вперше я побачив, який відплив та приплив у північних морях.

Справжні моряки сказали б, що ми ганебно „обсушили“ наші човни, і висміяли б нас, як справжніх профанів у морських справах. І вони, звичайно, були б цілком праві. Але нам було не до сміху. Всі наші спроби дотягнути човни до води були марні. А тимчасом всі померзли, зголодніли, а головне, всіх до божевілля замучили комарі. І довелося таку муку терпіти кілька довгих годин, аж поки вода не піднялася до попереднього рівня.

Нам ця трагікомічна подорож була доброю наукою; після неї ми ніколи не забували, що таке „морянка“, що таке припливи та відпливи і що це означає „обсушити“ човна.

Фукус.

Велике вдоволення мав я від поїздок „на літораль“ та інші зони морські. Але тут я спинюся, щоб роз'яснити цей термін.

Справа в тому, що на розподіл у морі рослинних та тваринних організмів дуже впливає низка факторів, як температура, солоність, які зі свого боку тісно звязані з глибиною даного місця. Тому, для вивчення органічного життя моря, його розбивають залежно від глибини на ряд зон: літоральну, субліторальну, еліторальну, псевдоабіссальну та абіссальну. Перша — це є прибережна (приблизно на 4 метри) частина, яка оголюється підчас відпливу. Зони субліторальна та еліторальна мають від 4 до 230 метрів у глибину, а псевдоабіссальна — від 230 до 650 метрів. Абіссальна зона, нарешті, — це простори з глибиною від 650 метрів. Але в Кольській затоці такої глибини немає, і немає, таким чином, абіссали.

Виїхавши зі станції підчас відпливу, ми звичайно повертали до Пала-губи і причалювали до кам'янистого берега. Смуги відпливу та припливу різко позначалися на ньому гу-

стим килимом рудуватих водорослів-фукусів. Це оригінальна рослина, багата йодом, з пухирьовистими бульбашками, наповненими повітрям. Вони дуже заважали ходити по каміннях. З кожним кроком можна було впасти, бо розчавлені водорослі робили поверхню каміння дуже слизькою. Фукуси дзвінко ляскали під ногами, коли тріскали їх бульбашки. Здавалося, ніби йдеш по якихсь хлопавках. Інколи поміж водорослів на скелях лежали, так само суцільною масою, білі вапнякові конуси морських жолудів (бальянусів), вусоногих

Берегові камні, вкриті бальянусом.

рачків, що у воді, як я спостерігав в акваріумі, без упину роблять хапливі рухи своїми вусиками. Але тепер вони видавалися цілком неживими. Між каміннями, під ними та на них завжди можна було знайти велику кількість моллюсків рачків, хробачків, а інколи й зірки та актинії. Їстовні мушлі міді вкривали місцями беріг суцільним чорним покровом, і там з кожним кроком було чути тріск від розчавлених під ногами мушель.

Того ж часу, цеб-то під час повного відпливу, проїжджавши вздовж берега, ми спостерігали почасти й субліторальну зону. Крізь прозору воду було видно широкі довгі стрічки рудуватих водорослів-лямінарій, що коливались, ніби якісь прапори, та пишними кінцями своїми зникали десь далеко в глибині. В цій же зоні було багато багрянки, вапняних водорослин літотамнії, про які я вже говорив у попередньому розділі. Ловили тут їх драгою.

Нарешті, на найглибших зонах дослідження провадилосся з „Александра Ковалевського“ за допомогою трала, пристосованого для більшої глибини зняття, що нагадувало драгу. З водорослин цілковито переважували тут багрянки. Серед тварин траплялися цікаві плеченогі молюски¹, креветки глибоководні, морські павуки — пікногони та офіури. Деякі з офіур світилися в темноті красивим блакитнуватим світлом.

Лямінарія.

Між иншим, цікавила мене Палагуба своїм досить багатим пташиним населенням. Тут майже завжди можна було зустрінути різних чайок, гагар, гагарок, чистиків та инш. водяних птахів. В Палагубі є невеличкий острів, який зветься Гагачий. На ньому раніш жило дуже багато гаг. Тепер вони затримуються тут у значно меншій кількості. Острів місцями вкритий зарослями молоді карликової березки, ось там і роблять свої кубла гаги. Разом з ними осідають тут і турпани. Ці

птахи сидять на кублах на диво міцно. Одного разу ми з чверть години стояли коло одного кубла турпана, і тільки тоді, як оден з нас майже наступив на кубло, злетів птах, з шумом прокладаючи собі путь крізь листя карликових берез. Кубла свої гаги та турпани дуже добре заховують

¹ Terebratula, Rinchonella.

у гушавині цих деревців. Щоб зфотографувати їх, мені довелося розсунути гілля, і тому вигляд кубла на знімкові не цілком звичайний.

З інших птахів у Пала-губі доводилося зустрічати найчастіш чайок. В деяких місцях побережні стрімкі скелі здавалися ніби крей-

Гніздо гаги.

дяними від птичого гною. Безліч чайок сиділо по скелях та літало довкола. Це були так звані „птичі базари“.

Здавна я мріяв побачити їх, але мені видавалося це чимсь недосяжним. Я уявляв собі, що навіть на далекій півночі „птичі базари“ є щось рідке і не кожному мандрівникові щастить їх побачити. Але в дійсності це

Гніздо турпана.

явище тут досить звичайне, і „птичі базари“, різні що до розмірів та що до їх складу, траплялися під час моєї описаної подорожі досить часто.

Нарешті Пала-губа була мені цікава ще й тому, що тут траплялись тюлені. Але про зустріч з цією твариною, що має немало-важне промислове значіння на Мурмані, я розповім у дальших розділах.

Чайчині пташенята.
(Птичий базар у Пала-губі).

ДО СЕРЕДНЬОЇ ТА БЛОКАМ'ЯНОЇ ГУБ

Наша невдала подорож до Середньої губи не спинила мого бажання побувати в цій бухті. Нарешті, трапився сприятливий випадок.

Водоспад у губі Середній.

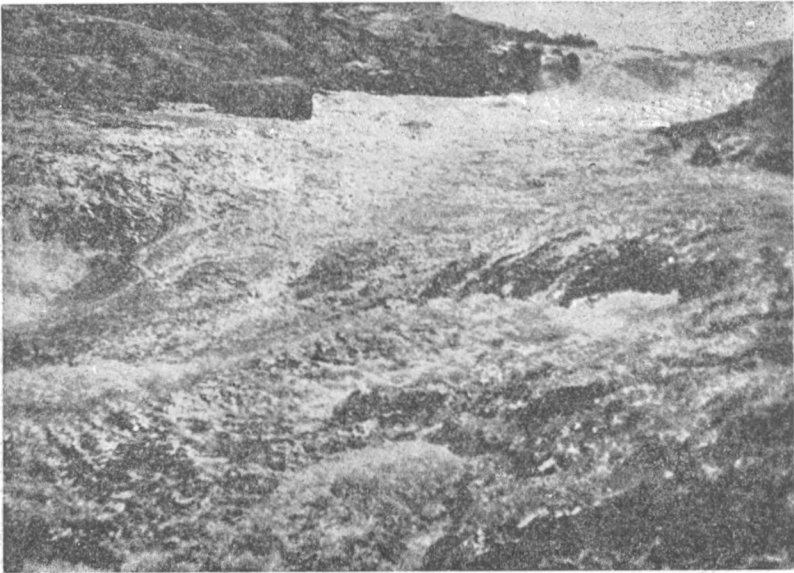
До Олександрівську приїхала кіно-експедиція знімати фільм з північного життя. Експедиція найняла собі приватну моторову шхуну і відбувала на ній в часті поїздки.

Частину сцен було намічено зняти в Середній губі, яка є одною з мальовничих місцевостей цього краю. Дізнавшись, що нас, мене та мого колегу Г., цікавить ця бухта, начальник експедиції, з яким ми випадково познайомилися, запропонував нам узяти участь у цій поїздки. Ми скористувалися з ласкавого запрошення, і скоро простора шхуна везла нас Кольською затокою до Середньої губи.

Середня губа знаходиться на південь від Олександрівську і лежить ще в смузі лісів. Її дикі скелясті береги, прикрашені зеленню кущів та облямовані досить густим лісом, були дійсно дуже мальовничі. Але особливо гарним видовищем був водоспад, чи, як тут звуть усі водоспади, „падун“, який з'єднував губу з горішнім озером Домашнім. Об великі глиби граніту з шумом розбивалися могутні водяні каскади, здіймаючи внизу хмари піни й безліч бризків, що злітали

вгору та іскрилися на сонці, — ця вся картина чарувала й надовго приковувала до себе наш зір.

Понад водоспадом розстилася широка спокійна гладінь озера. На березі його ми помітили якусь невелику будівлю, що нагадувала наш курінь. Її було зроблено з жердин, поставлених конусом та зверху покритих дерником. З одного боку цього примітивного житла було залишено відтулину для входу, а нагорі—діру для диму. Це була покинута лопарська „вежа“, як пояснив наш провідник,— оселя, де жили

Водоспад у губі Середній.

лопарі, коли рибачили на цьому озері. Тепер лопарі пішли вглиб країни до тундри.

У нас з'явилося бажання побачити й самих лопарів. Від провідника ми дізналися, що недалечко звідци живуть дві лопарські родини, і ми попросили його провести нас туди. Часу ми для цього мали досить, бо кіно-з'йомка мусила продовжуватися протягом цілого дня.

З верству ми пройшли вузькою стежкою, що крутилася вздовж затоки, і опинилися коло невеликої фінської колонії. Ми ще зранку нічого не їли, і тому, що була вже перша

година, ми вирішили зайти до когось із фінців, щоб підживитися. В рубленій хатці фінця в невеличкій, але дуже охайній кімнатці, де добру половину займала піч, нас запросили до столу і почастивали чудовою свіжою сеньгою. Цю красну рибу, що ми її звикли їсти лише на закуску, тут нарізали великими шматками, і разом з чорним хлібом це була таки досить тривка страва.

Що мене особливо здивувало, так це те, що фінці не виявили ніякого зацікавлення ні що до нас, ні що до нашого

Лопарська «вежа».

знаряддя, ні, навіть, що до кіно-зйомки, яку скоро було перенесено майже до самої їхньої колонії. Ця байдужість та замкнутість північного народу, яка дуже відрізнялась від гуртовності та цікавості південних народів, часто потім кидалася нам у вічі.

Залишивши колонію, ми піднялися по досить таки крутому схилі до перевалу. Перед нами розгорнувся гарний краєвид — озеро з горами та лісом навкруги. Цей краєвид нагадував краєвид з Уральських гір. Ми спустилися ледве

помітною стежкою і вийшли просто до маленького човника, що був прив'язаний до берега. В ньому ми знайшли весла, кермо та черпак; човен був цілком справний.

Перепливши озеро, нам довелося трохи пройти протилежним берегом, і ми опинилися перед кількома маленькими рубленими хатками. На даху одної з них було прилагоджено, як оздобу, цілий жмут гільчастих оленячих рогів. На притулених до кожної з хат високих санках — „чунках“ сохли оленячі шкіри.

Лопарі (Середня губа).

Це й була оселя лопарів, яка зі слів провідника мусила розростися в цілий „погост“¹.

Ми зайшли до одної з хаток. Це було типове лопарське житло, т. зв. „пирт-тупа“. Двері було одчинено, але всередині нікого не було. Майже квадратові кімнатка з двома маленькими віконцями, примітивне, почорніле від копоти огнище та лави, що були завалені усяким дрантям,—все це мало дуже вбогий вигляд.

¹ Постійна оселя лопарів.

З другої тупи до нас вийшла невелика на зріст, недолуга, чорнява людина, з досить помітним монгольським типом лиця.

Ми силкувалися поговорити з ним, розпитати про його життя та діла. Після довгих марних зусиль, нарешті, в цьому нам пощастило. Перекручуючи слова, з виглядом, ніби він з великими труднощами збирає свої думки, лопар усе ж таки до деякої міри ознайомив нас з убогим життям своїх одноплеменців.

В безупинному важкему мандруванні від річки до річки, від озера до озера, в шуканнях рибних місць,—бо з риби є головний засіб його існування,—проходить життя народу „суоме“ (лопарів). Оленярство та почасти мисливство доповнюють це основне джерело його економічного добробуту.

Взимку лопарі живуть по „погостах“, але є й такі, що, живучи переважно з оленярства, і взимку кочують, шукаючи оленячої паші—ягелю. Саме до таких донедавна належав і наш знайомець. Але майже половину його оленів винищила моровиця, і бідолазі довелося оселитися тут, щоб рибальством надолужувати цю втрату.

— Оленя сьо...—бурмотів він, хитаючи головою.—Оленя есь, сьо есь... Мерла олені, сюда приходіл, плоха дела...

І сумно розводив руками убогий лопін, що його так жорстоко покарав Стар-Юнкорє...¹

Справді, олень лопареві чи не більш дорожчий, аніж нашому селянинові кінь у господарстві. І безперечно більше, бо олень з'єднує в собі користь так і коня, як і корови. Оленячі шкіри та хутро йдуть на одяг та взуття, м'ясо його й молоко йдуть на їжу, із жил роблять нитки, а з рогів — деякі речі для хатнього господарювання, наприклад — гудзики та частини збруї. І, звичайно, олень є робоча упряжна скотина.

На літо частина лопарів-оленярів відходить до моря, рибалити в гирлах річок. На цей час вони пускають своїх оленів на волю „в кєгори“², залишаючи собі лише кілька упряжних.

В-осени, повернувшись, вони знову збирають оленів у череду. Звичайно, багато оленів вони при цьому не долічують.

¹ Бог оленярства.

² Оленячі пасовиська в горах.

Підчас нашої розмови з халупи вийшли до нас діти господаря, досить миловидні лопаренята, та молода лопарка. Ми попрохали привести сюди хоч одного оленя з тих, що іще zostалися у наших знайомих, і старший з лопаренят зараз же виконав наше бажання. Він спіймав, і привів до нас старого упряжного оленя. Це був невисокий худий „ірвас“ (самець), на ньому клоччями висіла линяюча вовна. Але великі гільчасті роги до деякої міри прикрашували його.

Ми зфотографували родину лопарів разом з оленем і вирушили назад. Мене знову, так само, як і у фінців, здивувала цілковита байдужість лопарів ну хоч би до наших фотоапаратів. На Україні в першому-ліпшому селі нас обов'язково обліпила б юрба дітвори та зацікавлених дорослих. А тут, де апарат, може, бачили вперше в житті, де сторонні люди взагалі явище зовсім не звичайне,— не виявили ніякої допитливості чи хоча б звичайної цікавості. Не висловили ні одного питання про те, що робиться на землі, що трапилося в далекому культурному світі.

Даремно намагався я помітити тут якийсь вплив революції, знайти хоч які-будь рисочки нового побуту. Лише пізніше в одного лопаря бачив я портрет Леніна. Портрет цей спокійно висів на стіні лопаревої хати в кутку поміж царським портретом та іконою Миколи-чудотворця...

Подорож до Середньої губи та перше знайомство з лопарями збудили в мене бажання ближче познайомитися з цим народом, що поступово зникає. Уступаючи дужчим захожим, лопарі потроху залишають арену життя, змішуючись з чужоплеменниками та гублячи свою індивідуальність. І коли тепер уже на Мурмані, в старій Лапландії, трудно знайти тубільного мешканця країни — лопаря, то, може, близько вже той час, коли слід про цей цікавий мало вивчений нарід залишиться лише в оповіданнях.

Нагода побачити ще раз лопарів, правда, серед трохи інших обставин, трапилась мені підчас моєї подорожі до Білокам'яної губи.

Ця подорож була значно менш приємна, ніж подорож з кіно-експедицією до Середньої губи. По-перше, мені довелося їхати одному, без мого постійного симпатичного соупутника, геолога Г., присутність якого завжди значно по-

легшувала мені у всіх відношеннях мою мандрівку. По-друге, люди, що з їх послуг довелося мені користуватися підчас цієї подорожі, навряд чи були приемним товариством. Це побачать читачі далі.

Ця подорож, що про неї збираюсь я оповідати, відбулася швидко після поїздки до Середньої губи. Дізнавшись, що одне рибальське суденце вирушає з Олександрівську до Білокам'яної губи, я попрохав, щоб узяли мене з собою. Це суденце було одною з тих примітивних посудин, з вітрилом, які носять ім'я „шняк“. Господарі „шняки“, виявилось, були не помори, як я гадав спочатку, а колоністи-переселенці, і це скоро я відчув.

Вони взяли з мене досить пристойну платню за перевіз, хоч їхали вони не заради мене; потім пообіцяли повести мене в місце, де бувають тюлені,— за це вони випрохали вперед деяку кількість пороху та дробу, що його в мене самого було дуже мало; господарі „шняки“ і наполовину не виконали взятих на себе обов'язків.

Їх було два брати. Для зручності я буду їх називати Семгіними, але попереджаю, що це прізвище вигадане.

Знавши про виключну чесність лопарів, поморів та фінців, я, не подумавши, звірився на цих людей, і за це був покараний. В їх особах я зустрів вперше оден з тих негативних типів, які, на жаль, инколи зустрічаються тут. Це люди, які переселилися сюди на Мурман виключно за-для даток. Справа в тому, що держава здавна була зацікавлена в колонізації Мурману і тому видавала переселенцям до цього краю під'йомні, позики для будування на одведених земельних ділянках та інші допомоги. І ось разом з тими, що серйозно вирішили влаштувати тут своє життя, на Мурман потяглися люди, які були ні до чого не здібні, яким не було чого втратити вдома і які дивилися на цю грошову допомогу, як на легку поживу. Рибалки з них вийшли погані, але зате дрібне хижацтво, піяцтво та карточна гра буйно процвітає серед них. На щастя, серед колоністів люди такого типу тепер складають порівнюючи невеликий відсоток.

До такого типу людей, на яких тутешні рибалки-помори дивляться, не ховаючи до них свого призириства, і належали брати Семгіни. Дивилися вони з-під лоба, і очі їх постійно

бігали, вишукуючи чогось; вони грубо та цинічно кепкували та лаялися поміж себе—це все не викликало до них довір'я. Але все це я помітив уже в дорозі, тоді, коли шлях до відступу було відрізано.

На моє горе, природа, ніби навмисне, сама збільшувала час мого перебування в цьому несимпатичному мені товаристві: не проїхали ми й півдороги, як наступила цілковита тиша, вітрило безпорадно повисло і „шняк“ спинилася. Не було чого робити—довелось плисти, веслуючи, але, що це була за швидкість! Тяжка посудина ледве-ледве повзла наперед; веслярі незадоволено буркотіли та збиралися вже повертати додому.

Але в той самий час з боку Олександрівську показався великий бот. Ще трохи, і він уже порівнявся з нами. Це був фінський рибальський бот.

Побачивши це судно, Семгіни дуже пожвавішали. Один з них підвівся й почав махати шапкою до молодого гладкого фінця, що стояв на боті. Коли Семгіну пощастило звернути увагу фінця, він почав кричати якісь нескладні слова, наслідуючи фінську вимову. Виходило щось подібне: „Саля, маля, баля, на бугсира“. Слова „на бугсира“ він повторював кілька разів з особливим притиском.

Я дуже здивувався, коли побачив, що добряче обличчя фінця розплилося в усмішку; він захитав нам головою. Семгіни не барилися і зразу закинули „кінець“¹ за борт бота, і таким чином ми опинилися на буксирі.

Тепер діло пішло далеко веселіше. Господарі „шняки“ дістали звідкись колоду карт і почали грати. Тепер вони зосереджено мовчали, і тільки іноді чути було сміх, сварку та брутальні дотепи.

Надходила ніч і робилося досить холодно. Семгіни пощулилися від холоду та, підтягнувши „шняку“ до боту, перелізли до нього. Я послідував їхньому прикладові.

Це був справжній промисловий бот; він весь просмердівся рибою та промастився салом тюленів, що їх добували взимку господарі бсту. З кубрика на поміст скоро вилізли ще два фінці. Один з них змінив кермового, а другий, ста-

¹ Мотуз.

рий уже, що досить добре, хоч і з акцентом, говорив руською мовою, почав з нами балакати. Він запропонував зійти до кубрика, і ми спустилися туди. Там на маленькій чугунці кипів чайник. а на шворці сохли шкіряні рукавиці та шведські з широкими крисами шапки „зюдвестки“. По стінах кубрика було влаштовано в два поверхи вузькі ліжка.

Ми напилися чаю, а після нього обидва господарі „шняки“ зразу залягли на вільних ліжках спати.

В кубриці було гаряче та душно від розпаленої пічки та речей, що сушилися. Я виліз знову на поміст і протягом цілої нашої подорожі до Білокам'яної губи розмовляв із старим фінцем.

Він згадував про своє переселення до Мурману і всі ті труднощі, які довелося йому перебороти раніш, ніж він твердо став на ноги. Багато енергії та мужности треба мати, щоб не загинути в боротьбі з суворою північною природою. Але тверезі, практичні та працьовиті фінці перемогли в цій боротьбі, укріпилися тут і почувають себе тепер зовсім не зле.

Було вже близько коло півночі, коли ми порівнялися з Білокам'яною губою. Я подякував фінців, збудив Семгіних, і разом з ними перебралися ми до „шняки“.

В глибині Білокам'яної губи знаходиться селище лопарів та фінців, розділене на дві частини бурхливим, порожистим струменем.

Всюди було видно великі білі каміння, від яких, певно, і виникла назва губи та селища. Поміж камінням буйно зеленіли кущі, а далі виднівся ліс.

Селище спало. Кілька великих псів вибігло нам назустріч. Але замість того, щоб почати на нас кидатися та гавкати, пси почали миролюбно крутитися коло наших ніг та махати привітно хвостами. І пізніш я часто звертав увагу на таку на диво незлостиву вдачу тутешніх псів. Що-правда, в звичайний час їм не було чого стерегти. Злодіїв своїх тут, очевидячки, не було. Майже біля кожної хатки було розвішано чи то шкіри, чи то білизну, посуд та різні інші хатні речі. Через незачинені двері в деяких хатках у сінцях було видно не тільки такі ж самі речі, але іноді й ціле

хутряне вбрання. Я помітив, що в більшості хаток не було, ані гачків, ані засувів чи якихось інших заборів. „Звичайно“,—подумав собі я,—„ця безтурботність іноді багато коштує тутешнім мешканцям“.

І мені довелося дуже скоро в цьому впевнитися.

Не встиг я зробити й сотні кроків за селище в напрямі до лісу, як випадково оглянувся й побачив братів Семгіних, що похапцем перетягували до себе в „шняку“ дрова з ближчого до берега дров'яника. Я повернувся назад і, лише погрожуючи, що збуду все селище, примусив Семгіних покласти дрова на місце. А при цьому відкрилося, що під дровами в „шняці“ лежала вкрадена оленяча шкіра, яку я сам витяг і мусив власноручно в супроводі сердитих поглядів моїх милих супутників віднести на місце. На їх думку, обікрасти довірливих лопарів—це діло цілком законне.

Решту ночі та половину другого дня я екскурсував у лісі. Горбиста та лісиста місцевість з темними плямами торф'яників дивувала своєю безжиттєвістю. Ані птаха, ані звіра. Але це ж була не гола тундра, де думка якось мирилася з відсутністю життя.

На краю одного з торф'яників на березі озера я знайшов сильно розкришені великі кістки мамута і трохи ціліший кусень мамутового зуба. Цього зуба я взяв із собою і віддав до музею Біологічної Станції. Це досить цікава нахідка, бо в цій смузі починаються руйнівничні впливи льодовиків, що все змели на своїму шляху, тому рештки таких великих тварин зустрічаються тут дуже рідко.

Повернувшись до берега й розшукавши своїх сопугників, я разом з ними пішов в одну з лопарських хаток, щоб дістати чого поїсти.

Лопарі тут були заможні. Про це можна було довідатися так з їхнього одягу, як із їхнього житла та з внутрішнього його устаткування.

Національне зимове вбрання лопарське досить гарне. Це довга з оленячого хутра сорочка—„печок“ (чоловіча трохи відрізняється від жіночої). Залежно від заможности вона оздоблюється узорами з клаптиків яскравої матерії та оздобами з оленячих рогів, а инколі навіть золотими галунами. Футрова шапочка також оздоблена різними візерунками. На

ноги одягають так звані „яри“—м'які чоботи з подвійної оленячої шкіри.

Мені особливо сподобалося щось вроді колиски для немовлят. Її роблять з ніжної шкірки молодого оленяти, „пижика“, оздоблюють різними візерунками; при цьому лопарі часом виявляють великий художній смак.

Лопарі запропонували нам простокваші, „пойди“¹ та чаю (вони мали навіть самовар).

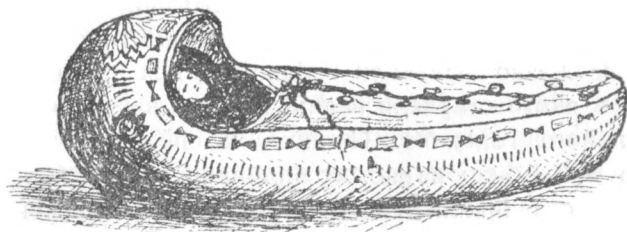
Лопарі (Білокам'яна губа).

Під'ївши, ми вирушили в поворотну дорогу, яка теж не обійшлася без пригоди. Коли ми їхали сюди, нас примусив „штиль“ простояти довгий час у морі,—тепер піднявся зустрічний вітер „морянка“ і спинив нас майже коло самого Катерининського острова, примусивши нас простояти так цілий день.

Ми причалили до невеличкого найближчого острова, до затишку і, щоб надолужити безсонну ніч, рішили спочити.

¹ Оленяче сало.

Семгіни розляглися на дні „шняки“ і скоро солодко захропли. Я ж вибрався на острівко і, проблукавши по ньому уздовж

Лопарська колиска.

і впоперек, теж, лігши на один з рівних берегових каменів задрімав під сонечко.

Крізь дремоту чув я тихий плеск хвиль коло мого каменю та тонкий пронизливий писк кулика-сороки, що весь час літав навкруги острівка.

Але ось серед цих звуків, до яких уже звикло вухо, через дремоту почув я щось нове. Якесь особливе хлюпотиння та ледве чуткий звук—чиєсь чмихання. Не рухаючись, відкрив я очі. За 10—15 кроків від мене плавала кругла, як куля, чорна, як мені здалося, голова з двойком наївних очей. Це була голова тюленя. Помітивши мене, тварина зникла під

Це була голова тюленя...

водою, за мент знову з'явилася кроків за 30—40 і знов зникла, щоб з'явитися ще далі.

Це була моя перша зустріч з тюленем. Дрімота зразу зникла, і я через бінокль довго стежив за чорною крапкою, яка все віддалювалася.

І скільки після цього я не притаювався, сподіваючись побачити ще хоч одного тюленя,—нічого не виходило з цього.

Вітер, як мені здалося, ущух; я пішов до „шняки“, щоб збудити моїх супутників. Але, наближаючися до „шняки“, я побачив, що брати Семгіни вже прокинулися. Вони про щось дуже жваво балакали і підживлялися якимось дивним пирогом, з якого стирчали великі шматки запеченої риби, та запивали його горілкою. Пляшка, не перестаючи, ходила з рук до рук, і було видно, як впливало на них питво. Семгіни швидко скінчили свою мирну бесіду й перейшли до сварки, а ця остання, певно, скінчилась би бійкою.

Треба було великих зусиль щоб умовити Семгіних покинути п'яцтво та вирушати в дорогу.

Кінець дороги пройшов без жодних пригод, і я попрощався з Семгіними, щоб більше з ними ніколи не зустрічатися.

До тюленевих місць вони мене не повезли, але й не повернули авансу, що його я їм дав.

А якби й захотіли повезти, то я, певно, не ризикував би їхати ще раз в їхньому милому товаристві.

ПО КАМЕНЯСТІЙ ТУНДРИ

Після цих усіх подорожей, про які я оповів, настав час відносного спокою. Праця в лабораторії йшла досить повільно, через те, що даліше все трудніше було добувати придатний для дослідів матеріал. Інколи, через цілковиту відсутність його, доводилося кілька днів сидіти без діла. Не випадали й екскурсії, якими можна було б заповнити ці вимушені перерви в роботі. Екскурсувати одному по диких та безлюдних місцях було, по меншій мірі, легковажно, а зібрати компанію мені все якось не щастило. Мій колега—геолог, що на нього я міг би найбільш рахувати,—захопився збиранням зразків місцевих мінералів, яких була сила коло самої Станції.

Випадків для далеких поїздок теж не траплялося. Всі судна рибалок зайняті були на рибальстві. „Александр Ковалевський“ ще ремонтувався, а інше судно біологічної станції, невеликий катер „Орка“, цілий час їздило по справах найчастіш господарського характеру.

Не дивно, що при такому нещасливому збігові обставин я з радістю згодився на пропозицію одного з колег Н. піти з ним у далеку екскурсію до каменястої тундри.

На жаль, кілька день, що ми їх затратили на цю нашу екскурсію, були на диво туманні та дошові. Це була недовга смуга дощів, яка й припинилася майже в той самий день коли ми повернулися з екскурсії. Але ми, звичайно, не могли, цього передбачити, бо якраз така негожа погода, власне кажучи, і була нормальною в цей час для тієї місцевости.

Ми взяли з собою в шлюпку досить їжі: сала, консервів, чаю, цукру, хліба та брезентовий похідний намет і виїхали із станції.

До ночі ще доїхали ми до Оленячої губи. Тут розкинули ми намет, склали туди частину припасів та наше знарядження і піднялися по узгір'ю в тундру.

Було дивно бачити сіре та похмуре небо, бо стільки часу там світило і вдень і вночі сонце.

Часом починалася мжичка, і тоді ще дикішою та пустельнішою здавалася тундра. Це була не та багата квітами та зеленню тундра, що її я бачив коло біологічної станції. Тут перед нашими очима розгорнувся суворий краєвид: широка рівнина, усіяна камінням, білі просвітки озер та снігових ланів, а бурі кочковаті торф'яники чергувалися з сивими плямами ягелю.

Ноги то сковзались по рівній поверхні каміння, то грузили та чавкали по м'якому торф'яникові. Зрідка траплялися стежки, протоптані оленями. Іти ними було дуже вигідно, але часто вони заводили кудись у торф'яник та робили багацько заворотів.

В кам'янистій тундрі. Снігові поля.

Не зважаючи на погану погоду, зараз же, як припинявся дощ, з'являлась безліч комарів. Ми цілий час старанно закривали наші обличчя сіткою, але, коли доводилося її хоч трохи підняти, наприклад підчас їжі, зразу через щілину налітало туди безліч комарів. Рукавиць ми не мали, і тому руки в нас скоро були геть в пухирях.

Наприкінці дня ми зустріли на одній з доріжок череду оленів. Я з захопленням дивився в бінокль на оленів, як вони спішно віддалялись від нас. Це були граціозні тварини, дуже мало подібні до тих заморених та облізлих упряжних оленів, що їх я бачив у лопарських погостах.

Перша ніч пройшла непомітно. Коли настав день і зробилося трохи тепліш, ми якось розклали вогонь, скип'ятили чайника та підживилися консервами, після чого загорнулися в захоплений з собою брезент і заснули.

Надалі ми також завжди влаштовувалися в такий спосіб: ходили вночі, а вдень спали. Тому нам не довелося носити з собою теплі тяжкі речі, без яких нам не вдалося б обійтися, коли б ми спали вночі.

Ми вирушили в дальшу путь годині о шостій вечора і скоро знов зустріли ще одну череду оленів. Тут серед оленів з темною вовною було кілька цілком білих. Було серед них і кілька самиць— „важенок“; за ними з підстрибом бігли дуже рябенькі оленята — „пижики“.

На моє горе, туман заважав мені, як і за перщої тут зустрічи з оленями, зфотографувати їх.

Місцевість ставала ще більш дикою. Цілком вигладжені гранітні груди були такі рівні, що іноді здавалося, що йдеш по кам'яній підлозі. По деяких місцях вони стрімко уривалися вниз, у чорне грузьке багно торф'яника, місцями їх покривала, ніби поливою, тонка плівка води.

Цю одноманітність порушували лише невеличкі озера, що час від часу траплялися на нашому шляху. На поверхні води часто-густо доводилося бачити гагар. Ці птахи, напевно, мали тут свої гнізда, бо не відлітали звідси, коли ми наближались, а починали з криком кружляти, налітаючи раз-по-раз на нас.

Нам треба було здобути оден екземпляр для колекції, але це, як виявилось, було нелегко зробити. Не зважаючи на те, що гагари налітали дуже близько на нас, наші постріли були безрезультатні, бо гагари мають дуже густе пір'я.

Ми вже витратили досить багато набоїв, коли, нарешті, мені пощастило поранити одну з гагар. Це було помітно по тому, що птах перестав кружляти понад нами, а полетів просто від нас, потроху знижуючись та хитаючись у леті. Я стежив за ним через бінокль і, коли побачив, що він знизився на одному з віддалених озер, пішов туди. Сопутник мій теж захопився цим полюванням. Коли я озирнувся, то побачив, як він плазував до ближчого озерця, де яскраво чорніли силуети двох гагар.

Пройшовши з версту, я опинився в хаосі нагромадженого каміння. Часто зустрічались високі стрімкі скелі, а на їхніх краях часом виднілися величезні кругляки. Здавалося, що вони ледве-ледве тримаються, і якщо хоч трохи штовхнути

їх, вони полетять униз. Поміж цими скелями зеленіли моріжки.

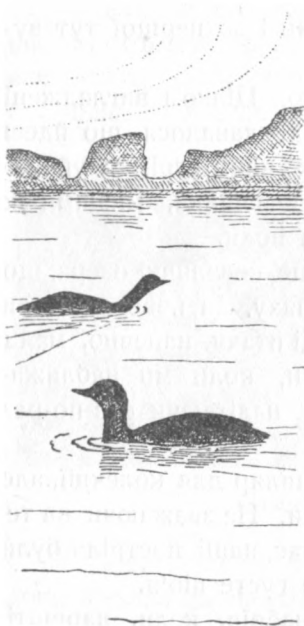
В деяких місцях по дорозі траплялися кам'яні площадки, які уривалися в глибокі щілини; вони теж укрилися яскравою зеленню. Одну з таких площадок я не захотів обходити і сміливо ступив по її зеленому покрову. І зразу почув, що починаю сповзати разом з моріжком униз ледве помітним схилом. Повернути назад було вже пізно, а затриматися на місці не було жодної можливості. Під тонким шаром моріжка почувся цілком рівний слизький від води граніт. Через півтора метри схил уривався стрімкою стіною вниз. Холодним потом я облився, поки сповзав ці метри. Ось останній пункт підпори зник з-під мене, і я полетів униз разом з рушницею та всім моїм знаряддям.

— Загинула моя козацька голівонька!— майнула мені думка, і в той мент я почув під собою м'яку перину торф'яника. Я потрапив у саму середину невеличкого, молодого ще торф'яника — просто в товщу моху, і навіть синця не дістав, падаючи. А як трагічно могла закінчитися така пригода! Більше я вже не довіряв брехливому виглядові моріжка, що вкриває скелі.

Дійшовши до озерця, на яке, здавалося мені, мусила спуститися поранена гагара, я присів відпочити. Але скільки не вдивлявся я через бінокль у гладінь озерця, я нічого не міг там побачити.

В цей час звідкись здалека я почув крик гагари. Я знову підвівся й пішов у тому напрямі, і коли наблизився до другого озерця, побачив, що там плавала гагара.

Через бінокль добре було видно, як кружляла гагара по воді. Час від часу вона поринала у воду, подовгу її не було видно, а потім знову з'являлася на поверхні та голосно кричала.

Чорніли силуети двох гагар...

Я підійшов до самого берега і взяв птаха на мушку. Але в цей самий мент гагара стріпнула ся й полетіла, ніби нічого не трапилося. Дробовий набій, що я його пустив їй услід, обсипав її, як і перше, без жодного результату; скоро вона знов спустилася на одно ближче озерце. Повторилася та ж сама історія: я наблизився, вистрілив по ній, і знову гагара перелетіла на дальше озерце. Так ходив я від озерця до озерця, поки не здобув таки цього гарного та на диво міцного птаха.

Повернув я назад і довго йшов, лавіруючи поміж скелями, кругляками, озерцями та торф'яниками. Мені здалося, нарешті, що я вже дійшов до того місця, де ми розлучилися з моїм супутником. Але навкруги не було ані душі.

Я гукнув — луною озвався мій вигук оден, другий, третій раз. Ніде не чув я такого чистого, багаторазового лунання, як тут. Але відповіді на мій поклик не було. Я повернув у бік від узятого напрям, думаючи, що зблудив з вірного шляху, і знову кликав та стріляв у повітря. Але відповіді, як і раніш, не було.

Вже досить непевний що до правильности свого шляху, я ще раз змінив напрям. Але знову на мій вигук відповідала мені лише багатоголоса луна та жалісно скиглив високо, вгорі, одиноко ширяючи над тундрою, канюк.

Моторошні хвилини, що знайомі всім мандрівникам, коли ще невиразно, підсвідомо з'явиться думка, що зблудив з дороги! Думка, що її спочатку намагаєшся відігнати від себе але потім вона охоплює всю твою істоту.

Заблудити в цьому хаосі каміння та грузьких боліт, де ти зістаєшся сам-на-сам і де ти не можеш надіятися на яку-небудь допомогу! Тут треба добре володіти собою, щоб не розгубитися та щоб виробити собі ясний план дальшого поступування.

Що тут робити?.. Іти самому до човна? Але я остаточно згубив напрям, компаса з собою не мав; отже йти кудись навмання, можливо зовсім у протилежному напрямі, не було ніякої рації. Розкласти велику ватру, щоб побачив її мій супутник? Але підчас мого падіння в торф'яник мої сірники зробилися цілком вогкі і не запалювалися.

В сумному роздумі зліз я на одну з найвищих скель, улаштувався на ній і вирішив, що перше добре відпочину та зберусь з думками, а тоді рішатиму, що мені далі робити.

Озброївшись біноклем, я почав пильно вивчати околиці. З усіх боків лежали кам'яні кряжі, і від них обрій був ніби спичастий.

Але от з одного боку мій Цейс відкрив ледве помітну рівну смужку. Я вп'явся очима в цю смужку. Ні, це не озеро, без сумніву, це велике рівне каміння... А якщо це так, то, мабуть, це й є те місце, де я розлучився з своїм товаришем.

Я зійшов зі скелі і бадьоро пішов у напрямі рівної смуги.

Треба було стеретися занадто швидкої ходи. Незручний крок, зламана чи вивихнута нога — і людина втратить можливість іти й загине. Ніхто й шукати її не буде в безмежній кам'яній пустелі, а якщо й почали б шукати, то хіба випадково натрапили б на неї в цьому кам'яному лабіринті.

Ось і озерце з рівними відшліхтованими боками та торф'яники, що спускаються до нього. Так, це ж те озерце, де ми почали стріляти по гагарах. І ніби в запевнення в тому, що я дійсно вийшов на вірний шлях, я побачив білий димок, а за тим почув і слабкий звук пострілу. Ще трохи, і я знову був разом зі своїм товаришем.

Звіривши за компасом напрям, ми вирушили назад. На зворотній путі нічого особливого не трапилось.

Коло одного з снігових полів ми сполохнули старого зайця-біляка, а переходячи по купинах через великий торф'яник, зігнали двійку тундрових куропаток. Одну з них мені пощастило забити. Це був самець з червоними брівками над очима, в осінньому зозулястому вбранні. Знизу біле його пір'я потроху бралось плямами і переходило зверху в буре. Як піклується природа, як доцільно мусить таке обарвлення зливатися із строкатим тлом білого ягелю та рудих мохів, серед яких доводиться жити куропатці!

А взимку, коли все вкривається білим покривом, пір'я цього птаха теж зробиться сніжно-біле. Звичайно, від цього тутешня куропатка багато виграє, порівнюючи з нашою сірою куропаткою, що взимку не біліє. Я пригадав, як далеко буває видно наших куропаток у зимі, коли вони густо темними плямами виступають на білому тлі снігу.

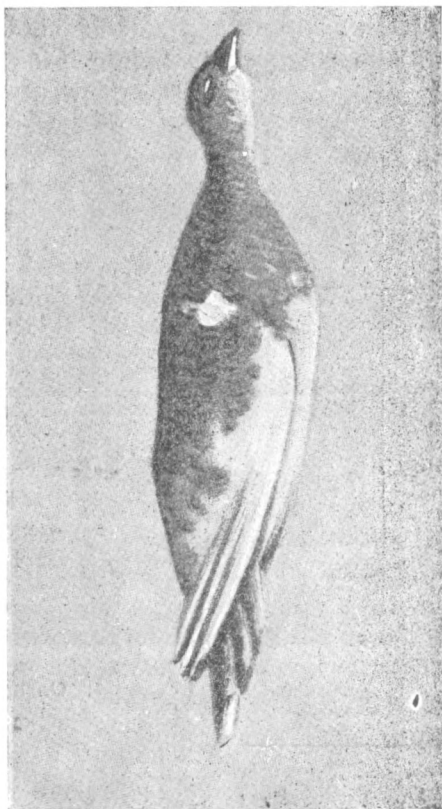
Коли ми прийшли до Оленьчої губи, то знайшли намет та човен у повному порядку. І хто б чіпав їх тут?! Хіба лопар чи помор? Але, якби вони тут і побували, то можна було б наперед гарантувати, що все, що було в наметі, нехай дуже коштовне, лишилося б незаймане. Хіба що росомаха, ця „пакосна тварина“, як звуть її лопарі за її звичку нищити лопарські запаси, які вони заковують у землю? Але ця тварина тут досить рідко трапляється, та чи й вдалося б їй скористуватися з наших коробок з консервами...

Ми добре втомилися та змерзли і тому, якось розклавши вогонь, залізли до намету спочивати.

За допомогою мого товариша я негайно стяг чоботи із змучених ніг і був у такому „блаженному“ настрою, який звичайно характеризують так: „як на світ народився“. Із скриньки, в яку доводилось складати свій намет, ми зробили собі стіл і почали пити чай.

Ми вже почали по другій шклянці, по тілу в нас розходилась приємна теплота та млюсть... Але в цей мент мій колега визирнув чогось з намету і, раптом, вдаривши руками, прожогом кинувся, так, як був, босий, до моря, крикнувши мені, що наш човен пішов. Цього було досить, щоб і я, ледве не перекинувши нашого стола, кинувся слідом.

Через те, що наступив цілковитий приплив, а ми невірно розрахували його межу, наш човен опинився у воді і, трохи похитуючись, поволі відпливав від берега.

Тундрова куропатка.

Ми кинулися за ним, забувши про льодову холодну воду, і швидко спіймали та витягли човен на беріг.

Було остільки холодно, що виднілася пара, коли ми дихали. Наші ноги були мокрі вище колін і все тіло трусилося. Ледве відогрілися ми гарячим чаєм, до якого ще додали спирту, і лягли спати.

Надвечір встали ми бадьорі й здорові: ні тобі кашлю, ні тобі нежиту. Чи пройшла б так щасливо в іншому місці наша пригода, я не знаю.

Олені.

Визирнули ми з намету й завмерли від зачудовання. Недалеко від нас, не звертаючи жодної уваги на наш намет, коло самої води стояла купка оленів. Довго милувалися ми з гарних тварин, а проясніла погода дала можливість мені зробити більш-менш вдалий знімок.

Коли ми їхали назад, серед каміння на березі, вдовж якого ми їхали, нам пощастило побачити горностая. Ця граціозна тваринка то каменіла на місці, видивляючись на нас своїми сміливими очками, то рвучко, сильним плижком перелітала з каменя на камінь. Час від часу горностай зникав у цілині, але зразу ж знову з'являвся на березі, пишаючись перед нами своєю маленькою стрункою фігуркою.

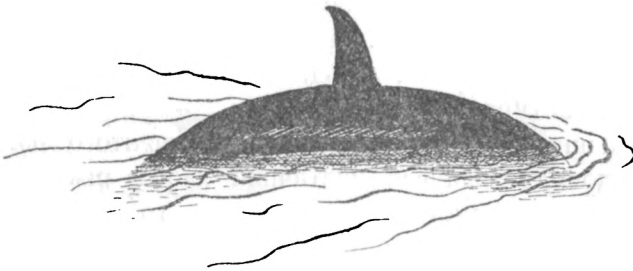

Погода на ніч стала чудова. Після кількох сірих днів негоди видавалось особливо ясным блакитне небо, по-святковому виглядала спокійна морська блакить, освітлювана промінням нічного сонця.

Ми веслували дуже поволі, щоб віддалити час свого повороту додому.

Раптом якесь довге, чорне тіло, з шумом розсікаючи хвилі і на мент показавши з води великий гострий пливець, як колесо, перевернулося коло корми човна і зникло під-водою. Ми навіть здригнулися від несподіванки. Що це? Невже такий величезний дельфін?

Але за кілька секунд, коли вже коло лівого борта знову почули ми шумний шелест і знову побачили на мент вели-

Перед нами була касатка...

чезне, метрів з шість, блискуче фарфорово-чорне тіло з мечевидним пливнем, ми зрозуміли, що перед нами була касатка.

Касатка ¹—це страшний морський хижак. Його небезпідставно звуть чи морський тигр, чи морський вовк. Звичайною здобиччю цього ненажери є риби та тюлені, але не гарантовані від його нападу навіть і кити. Навіть людина не завжди насмілюється зачіпати касатку, бо багато оповідають промисловці про те, як поранений морський тигр виплигує з води просто на човни своїх переслідників, і вони від тягару його тіла перекидаються.

Ми довго стояли на місці і стежили за страховищем, що віддалялося від нас.

Повернулися ми додому відсвіженими, з багатьма новими вражіннями та переживаннями.

¹ Orca gladiator.

В ТЕРИБЕРЦІ

Ось так, у постійних турботах про матеріал, у лабораторній праці та в екскурсіях непомітно пройшов час, поки не минув термін мого перебування на біологічній станції.

Тепер треба було погурбуватися надіслати зібраний матеріал додому, бо сам я ще мусив поїхати вдовж Кольської затоки до селища Териберки, щоб ознайомитися з промислами. Збирався в подорож разом зі мною й колега Г., що мав намір спинитися на острові Кільдіні, цеб-то приблизно на півдорозі від Териберки. Ми умовилися з ним, що поворотьма я теж спинюся на Кільдіні, який з багатьох причин цікавий для натураліста.

Отже, наша кімната № 15 зазнала цілковитого розгрому. Якщо й досі тут панував поетичний хаос з ріжноманітних представників морської фавни та флори, то тепер у ній зовсім не можна було повернутися через купи скриньок та упаковочного матеріалу. Ходити по ній можна було лише за допомогою пливків, і, чого доброго, це було не менш небезпечно, як переходити по горах.

Але ось, нарешті, все було складено, упаковано й здано на пошту; і в середині липня ми з першим рейсовим пароплавом вирушили з м. Олександрівську.

Пароплав, що ми ним їхали, курсував з Мурманську до Архангельську. Це був великий старий пароплав „Сибиряков“. Ішов він тихо та плавно, поки ми плили Кольською затокою. Але як тільки ми її залишили позаду, пароплав почав помітно погойдуватися. Поволі, перевалюючися з боку на бік, віз він нас на схід. Ліворуч від нас розгортався неосяжний простір океану, який, правда, скоро сховався за силуетом о. Кільдіна; праворуч виступали з Кольського побережжя суворі скелі, вимережані сніговими полями.

Життя на пароплаві йшло за звичайним розпорядком. Матроси одзвонювали „склянки“, змінляли одна другу вахти та поважно попихкував свою люльку капітан, походяючи по

своєму містку. На зупинках гримів ланцюг з якоря; шум, метушня та вигуки губилися в оглушневім ляскоті коловороту.

Одно слово—все йшло так, як завжди йде на звичайному пароплаві. Але досить було тільки подивитися на пасажирів та їх багаж, щоб зразу ж побачити, де ти є. Наскрізь просолені помори та безліч бочок та паків з рибою надавали цій звичайній картині цілком своєрідного колориту.

На о. Кільдіні зійшов мій супутник Г., і я, не мавши що робити, пішов блукати по палубі та каютах, придивляючись до пасажирів. Всі вони були ділові люди. Вони або провадили розмови з животрепетного питання про промисли, або зовсім мовчали. Як фінець, так само й помор, коли не мають про що говорити, вважають за краще сидіти на якійсь бочці та мовчки посмоктувати свою люльку.

А тимчасом розпочалося справжнє морське колихання. Кому довелося його пережити і хто до того ще легко підпадає під морську хворобу — той добре знає, що це за лихо. Вас підносить угору, швидко кидає вниз, знову підносить та кидає на обидва боки. Від цього ви почуваете, як на очі вам насувається якась поволока, вас починає нудити, холодний піт виступає вам на чолі. Кожний під'їом та спускання для вас справжні тортури. А вас усе колише та колише...

Мовчки посмоктувати свою люльку...

На щастя, продовжувалося це на цей раз недовго... „Сибіряков“ підійшов до кінцевого пункту моєї подорожі — до Териберки...

Не встиг пароплав добре закріпитися на якорі, на рейді, як його з усіх боків оточила безліч човнів. Почали навантажувати та розвантажувати. Мене здивували навантажені рибою човни поморів, що підпливали до пароплаву. Якийсь собі нужденний човен був до такої міри перевантажений бочками, що вода майже доходила до краю бортів. Бочки навантажувалися цілою горою—ряд на ряд; здавалося, от-от вантаж переверне човна, що його до того ще підкидало, як шкаралупку, та било об борти інших човнів. Але завжди все обходилося добре.

Почекавши, поки оден з човнів розвантажили, я попросив його господаря відвезти мене на беріг, що він з охотою й зробив.

Коли я вийшов з човна, то зразу попростував до кількох будівель, які я помітив з пароплаву і гадав, що це й є будинки самого становища. Але виявилось, що це були нежилі будівлі, певніше — комори, коло яких я марно шукав хоч одну живу людину.

Попростував я трохи вище берегом і побачив гарну велику будівлю рятувальної станції та розкинуті біля неї в кілька рядів намети. Це були намети гідрографічної експедиції, що в той час працювала там. Я дізнався від співробітників експедиції, що саме „становище“ Териберка лежить не тут, а трохи далі, за річкою, яка має ту ж саму назву. Там же знаходиться й факторія „Севгосрыбтреста“, куди я мав запрошення і де сподівався знайти притулок та допомогу ознайомитися з промислами.

Два співробітники з експедиції чемно запропонували відвезти мене до факторії, з чого, звичайно, я й скористувався.

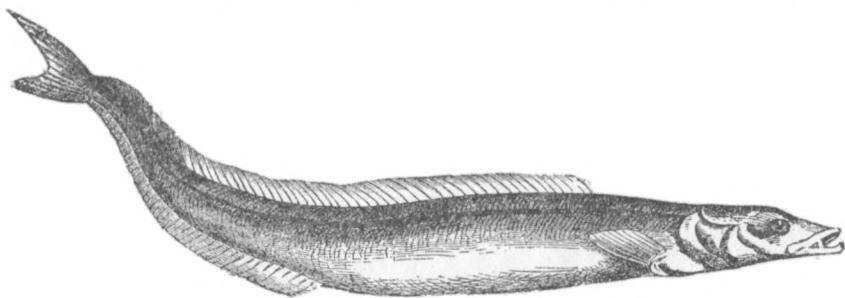
Річка Териберка, що впадає до Териберської затоки з півдня, утворює разом із затокою низьку піскувату косу. На цій косі й розташувалося „становище“ Териберка. Проти нього за річкою знаходиться факторія „Севгосрыбтреста“, що має один будинок, в якому мешкають співробітники, і кілька будівель так званої салотопки.

Тут я, як і сподівався, дістав вигідний притулок та цілковиту підмогу в справі ознайомлення з промисловою роботою.

Окрім роботи цілком практичного характеру, кілька співробітників факторії провадили роботу науково-дослідну, вимірювали рибу, важили печінку з тріски — дуже цінний продукт, з якого здобувається риб'ячий жир, — займалися збиранням колекцій, то-що.

Факторія мала власний „баркас“¹ — коли завгодно, можна було переправитися до Териберки.

Це „становище“ не дарма має репутацію рибацької столиці. Це одно з найнаселеніших та найзаможніших „становищ“ на Мурманському побережжі, бо це є найбагатше

Пісчанка.

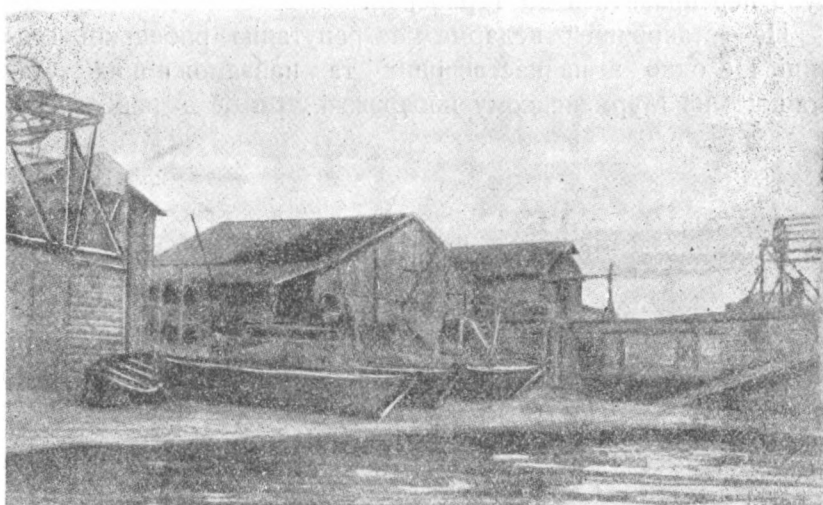
місце лову мойви та пісчанки — дрібних рибок, які використовуються, як наживка для лову тріски. А наявність наживки — це головна умова для доброго промислу. Без наживки помор як без рук. Правда, він іноді наживлює свої волоки великими червяками — піскожилами, що живуть у прибережному піску та в мулі, але їх скоро не накопаєш. На таке рибальство помори дивляться зневажливо, як на несерйозне діло.

В цьому році на Мурмані якраз відчувався голод на наживку, і мені в дальшому цілий час доводилося зустрічати поморів, що приїздили по наживку; чекаючи на неї, вони починали пиячити з горя та знечев'я, але все ж таки за здобування черви вони не бралися.

¹ Баркас.

Тут, до речи, спинюся на цих справжніх дітях моря. Поперше, мушу зазначити, що помори не є постійні мешканці Мурманського побережжя. По весні збираються вони сюди з північних великоруських губернь, оселяються в своїх „становищах“, а з початком зими знову залишають їх.

Це типові рибалки та мореходи. Вічна боротьба із стихією та злиденне життя з постійними небезпеками зробили з них сміливих та витривалих людей. Але в багатьох відношеннях вони так і залишилися наївними та безпосередніми

Териберка.

дітьми природи; і серед них ще міцно тримаються різні забобони та упередження.

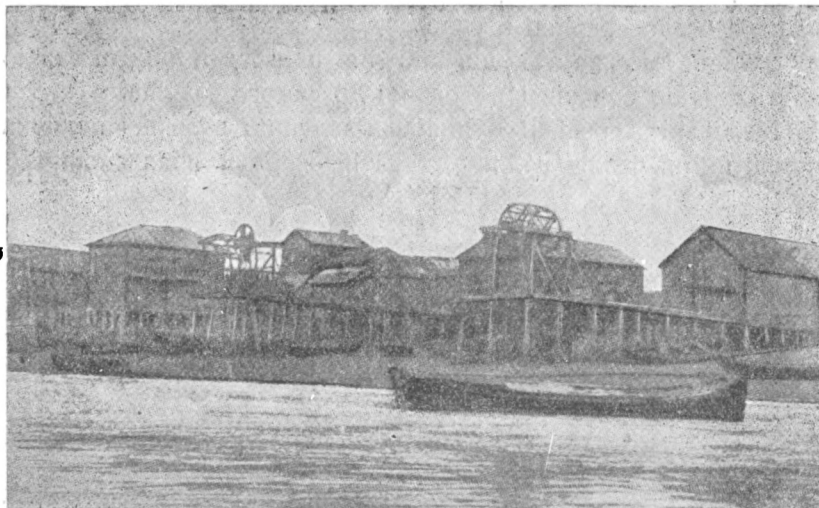
Я уподобав був, переїхавши до Териберки, проводити час серед цих людей, тим більш, що вони не звертали жодної уваги на чужу їм людину, бо бували зайняті своїм ділом.

Але що уявляли собою поморські „становища“?

Це досить брудне рибальське селище з маленькими будиночками, де темно, вогко та непривітно. Кілька нарідля лежання, стіл та димний, весь чорний камельок,—ось і все, що є всередині такого будиночка.

Коли під'їжджаєш човном до становища, бачиш крізь прозору воду безліч чималих риб'ячих голів, що вкривають

геть усе дно. Те ж саме й на березі. Кроку не зробиш, щоб не наступити на висохлу, сплюснену голову тріски. Від бере-

Териберка.

Помор «разделяет» рыбу.

гового під'йому, де розкидано будиночки становища, аж до самої води тягнуться помости. Їх збудовано на довгих рядах паль, мають вони з краю дерев'яні колеса, щоб підіймати вантаж безпосередньо з суден.

Зійдеш по крутій драбині на поміст, пройдеш коло довгих рядів бараків і потрапиш до самого селища.

Меленькі дерев'яні будиночки-халупки. вузькі вулички поміж ними, безліч волоків, канатів, жердин з в'яленою трі-

Чайки розсідаються просто тут, на реях чи на бортах...

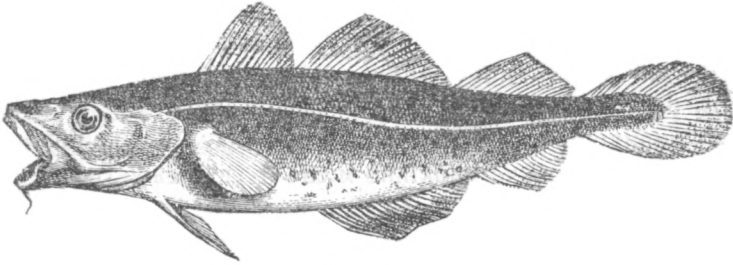
скою, бочки, гострий дух риби, дебели помори у фуфайках та морських шапках—„зюдвестках“—все це надає селищу цілком особливого, специфічного колориту.

Таке становище має найбільш жвавий вигляд підчас повороту рибалок з моря. Повернувшись з лову на своїх „шняках“ чи „йолах“¹, вони спиняються коло пристани і починають зразу ж „разделивать“ наловлену рибу. Можна

¹ Примітивні рибальські судна з вітрилами.

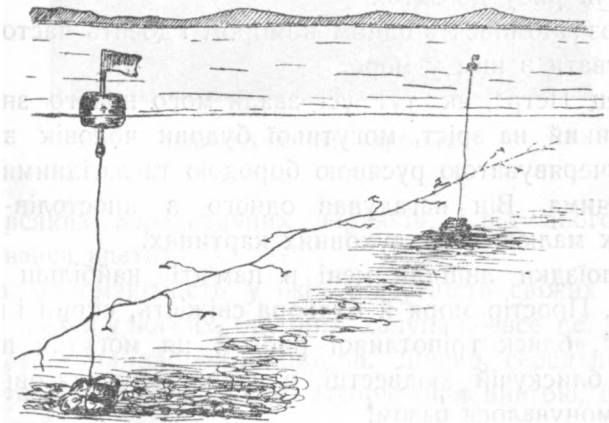

замилуватися з їхніх спритних рухів підчас цієї операції. Ніж так і миготить в їхніх жилавих, брудних руках. Швидкий круговий мах—і відлетіла голова, удар вдовж живота—і ребрухи випущено. Ще один удар через ребра вдовж хребта—і тулуб розвертається в широку скибу, що й попадає до

Тріска.

коша чи бочки. Печінку складають до окремого посуду. Вона йде на топлення риб'ячого жиру. Решту ж ребрухів викидають за борт, де їх зараз, инколи ще на літу, підхоплюють чайки, які кружляють біля самих „ішняк“. Инколи

Ярус.

ці птахи через риб'ячі ребрухи здійсмають бійку, галас та метушню. Коли ж „разделку“ закінчено і люди відходять з судів, ситі чайки розсідаються мальовничими групами просто тут на реях чи на бортах. Чайки ніби заміняють горобців та ворон, яких тут не побачиш.

Головною промисловою рибою на Мурмані є тріска та схожа на неї пикша. А потім уже йдуть сеньга, камбала, оселеді.

Помори ловлять рибу так званим „ярусом“; це довга, инколи до 3—5 кілометрів, бечівка, до якої накріплено вряд тисячі гачків. За допомогою якорців—каміння бечіва ця тримається на дні, а від неї з двох боків до поверхні води йдуть дві бечівки, на кінцях яких прив'язано солідні розміром поплавки—„кубаси“.

Нажививши „ярус“, рибалка закидає його, потім відійждає в найближче спокійне місце і „відлежується“, цеб-то просто спить, доки не буде час витягувати „ярус“.

Сеньгу ловлять у гирлах річок, куди вона заходить ікритися. Річку тоді загороджують спеціальним тином з колів, а поміж ними протягають сіті.

Коло Мурманських берегів буває досить багато акул що теж являються предметом тутешнього промислу. Це переважно осінній промисел, і мені не довелося його побачити; але рибалки показували мені часто, як наближалися акули, заганяючи рибу до заток.

Я познайомився з одним помором і досить часто виїздив рибалкувати з ним у море.

„Отец Петр“, як тут усі звали мого нового знайомого, був великий на зріст, могутньої будови чоловік з окладистою кучерявуватою русявою бородою та лагідними блакитними очима. Він нагадував одного з апостолів-рибалок, якими їх малюють на духовних картинах.

Ці поїздки лишили мені в пам'яті найбільш відрадні спогади. Простір моря й бадьора свіжість, скрип і гойдання „шняки“, блиск тріпотливої риби й ця могутня постать у мокрій блискучій зюдвестці, в шкіряному одягові—все це так гармонувалося разом!

Разом з „отцом Петром“ їздив рибалкувати й син його, хлопчина років 13-ти. Він допомагав варити страву, сортувати та відбирати зловлену рибу, розпутувати ярус. Узутий у старі батьківські чоботи, в яких він попросту потопав, виглядав він дуже комічно, але це цілком його не бентежило, і він намагався у всьому наслідувати дорослих рибалок. Мені досить часто доводилося зустрічати ось таких

хлопчиків, що їздили з поморами. Їх тут звали „зуйками“. З дитячих років втягувались вони до важкого, багатого на труднощі, життя рибалок.

В Теріберці я почував себе чудово; лише одно, від чого я страждав,—це від надзвичайно одноманітної рибної їжі, яку мені доводилося їсти цілий час, поки я там жив. Уха, що аж чорна від перцю, і варена риба, що її з тієї ухи витягували,—ось звичайне меню снідання, обіду та вечері, Інколи була зміна—варена тріскова печінка, хоч і жирна. але досить смачна страва. Проте, в печінці часто-густо було

Лопарський чум—«кубокса».

повно всяких паразитичних черв'яків, і від цього значно зменшувався апетит.

Така одноманітність у їжі і відсутність свіжих овочів, а також і життя у вогких, брудних халупах,—все це, звичайно, відбивається на здоров'ї поморів. Дійсно, серед них часто-густо трапляються випадки захворювання цингою, цією важкою хворобою, що від неї починають кровоточити ясна та випадають зуби.

Підчас мого перебування в Теріберці довелось мені ще раз побачити лопарів. Їхній літній табір був майже коло самого будиночку факторії. Треба було зійти на невеличкий горбок, щоб потрапити до цього своєрідного табору.

Хоч часто влітку лопарі і рибалять у морі, але воно не зробилося для них рідною стихією, якою воно стало для поморів.

Проте, рибу вони ловлять переважно в гирлах річок. Для цього промислу частина лопарів і переселюється на літо до моря, відпускаючи на пашу своїх оленів. На зиму вони або оселяються по погостах, або вирушають до тундри, де й кочують з одного місця на інше.

Малокультурні, іноді напівдикуни, вони часто-густо цілком задовольняються таким життям і не шукають нічого кращого. Характерно, що більш заможні лопарі, які мають

«Кубокса» з відчиненим входом.

багато оленів, часто зовсім не приїзять до моря і ціле життя своє пробувають безвихідно в тундрі.

В літньому таборі коло Теріберки жило п'ять-шість лопарських родин. Їхні житла—чуми зроблено з поставлених конусом жердин та покрито зверху або оленькими шкірами чи полотном (так звані „кубокси“), або просто дерником, який тут і вирізають (так звані „вежі“). Посеред чума міститься огнище, з якого дим виходить через верхню дірку чума.

Фотографуючи оден з таких чумів, я був вельми здивований, коли мешканці, помітивши мене, почали оден за одним вилізати з чума через відтулину, що правила за двері. Я налічив одинадцять душ цієї родини. Тут були і дівора, і дорослі, і старі. Серед чума горіла ватра. Як могли вони поміститися на вузькій смузі, що йшла навкруги ватри, і що то були за гігієнічні умови такого життя!

Мені хотілось дістати кілька оленячих шкір чи якихось виробів з них. Але дарма я ходив з чума до чума,—ніде не знайшлося ні одної зайвої з цих необхідних речей. Лопарі лише показували мені на маленьку хатку, що самотно стояла так само тут на горбку, і повторювали при цьому багато разів слово „Москва“. Я довго не міг зрозуміти, що то означає. Мені хотілось дістати дещо в лопарів, а вони посилають мене до якоїсь „Москви“, до хатки, що, як я собі гадав, належала якомусь поморові.

Але швидко загадка розгадалася. В хатці, що її лопарі поштиво звали „Москвою“, жила порівнюючи багата лопарська родина, де дійсно купив я деякі речі з хутра. Мізерна халупа видавалася, мабуть, мешканцям чумів стільки пишним мешканням, що більш підхожої назви, як „Москва“, вони не знайшли для неї.

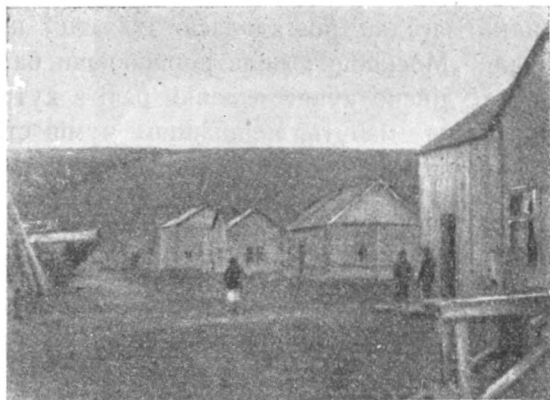
Це були останні лопарі, яких я бачив. Про цей народець залишилася в мене якась тяжка, неприємна згадка. Уявіть собі тільки їхнє невеселе життя. Без кінця довга полярна ніч, снігом заметена пустеля-тундра, тяжке кочування, піяцтво, темнота...

Моторошне життя без жодного просвітку... проте, ніколи не чув я від лопарів скарг і докорів на свою долю.

ОСТРІВ КІЛЬДІН

На рейсовому пароплаві, що йшов з Архангельську до Мурманську, доїхав я до о. Кільдіна. Підчас цього переїзду не трапилося нічого визначного, крім зустрічі з китом. Хоч, правду кажучи, цей морський велетень з'явився так далеко, що навіть у бінокль було тяжко його розгледіти. Доводилося більш на слово вірити, що темне тіло, на яке показували матроси, і є саме кит.

На Кільдіні я зустрівся знов з Г. і помістився у вже занятій ним кімнаті в селищанській школі.

Кільдінське селище. Норвезька частина.

Кільдінське селище отаборувалось на південно-східній частині острова і різко ділиться на дві частини. В одній населення—норвежці-колоністи, в другій—помори. Перша частина стільки чиста, скільки брудна та неохайна друга.

На норвезькій частині на особливу увагу заслуговує порівнюючи великий, на два поверхи, будинок колоніста Ериксона.

Оден з Ериксонів, здається, батько теперішнього власника будинку, оселівшись на острові й, добре повівши свої справи,

влітку займаючись рибальством, а взимку—тюленьчим промыслом, доробився до значного достатку, оббудувався та завів добрі судна. Приваблені його щастям, навкруги почали оселяватись інші пересельці, і ось таким чином з'явилося ціле селище.

Ще на біологічній станції нам радили звертатись з усіма нашими потребами просто до Ериксона, гарантуючи, що нас там привітно зустрінуть і зроблять усе можливе.

Г., приїхавши на острів, так і зробив і був дуже розчарований та спантеличений від досить таки холодної Ериксонної зустрічі. Але скоро з'ясувалася причина цього. Ериксон завжди з охотою допомагав усім туристам, що до нього зверталися. Але нещодавно на Кільдіні побувала одна туристка, що мала дуже щире вітання в Ериксонів; повернувшись на батьківщину, вона надрукувала кілька легенд про Кільдін. В одній з них, між іншим, вона називала Ериксона нащадком піратів. Це писання якось потрапило до рук старого норвежця і дуже йому не сподобалося; від цього трохи й прохолола його гостинність.

Одначе, до мого приїзду справа налагодилась, і Ериксон ближче познайомився з моїм супутником та став знову згодливий та чемний.

До Ериксонів ми ходили снідати, обідати та вечеряти підчас нашого перебування на Кільдіні. І чудно якось було після поморських та лопарських непоказних, нужденних халуп опинитися в цьому ясному та чистому будинкові. Підлога була пофарбована, на вікнах фіранки, чиста скатертину на столі і, нарешті, журнали та книжки знову вводили нас до цивілізованого світу та примушували забути на деякий час про те, де ми були.

Сам господар переважно був на промислах, але, коли був удома, він з охотою оповідав нам про все, що нас цікавило, говорячи своєю характерно-каліченою руською мовою. Його дружина, фру Ериксон, була чудова господиня, вона частувала прекрасними різноманітними стравами, при чому снідання та вечеря кількістю страв не відрізнялись від обіду. До чаю подавали навіть смачну білу пухку булку з родзинками, яка після довгого споживання чорного невисокої якості хліба видавалась нам просто розкішшю.

Діти Ериксона, симпатичні хлопці-школярі, Ганс та Ейнах з охотою робили нам різні дрібні послуги. Молодший з них, Ейнах, був моїм пацієнтом, бо на Кільдіні не було медперсоналу. Все побережжя острову вкрито прекрасною величенькою галькою, яка є великою принадою для дівчорі, що бавиться у війну. В результаті одної війни Ейнахові було добре розбито голову. Довелося промивати та бинтувати пораненого, який, правду кажучи, переніс цю процедуру дуже стоїчно.

В подяку за цю операцію він показував мені все своє господарство і, між иншим, одгодовану рожеву свинку, яка чомусь мала поетичне ім'я—„Тамара“, та хатнього песика, який умів робити багато фокусів.

Родина Ериксона.

На другий день після перев'язки, коли я прийшов до Ериксонів, то з переляком побачив Ейнаха; з розбинтованою головою, він блаженно розлігся на підлозі, поклавши голову, як на подушку,—на бік сплящого собаки.

Одначе, все пройшло щасливо, і до мого від-

їзду рана пацієнта мого зовсім загоїлась.

З першого дня, як приїхав, почав я ознайомлюватися з островом.

Острів Кільдін давно вабив мене, з одного боку, як форпост, що вклинюється просто до океану, а з другого боку, він був інтересний через улаштований на ньому песцьовий заповідник. І, нарешті, третє, що було не менш сильним магнітом для мене на острові Кільдіні, — реліктове озеро „Могильне“, про яке говорить проф. Дерюгін, що: „це диво природи, одиноке в світі своїми властивостями“.

Озеро Могильне лежить біля самого селища, і тому, цілком зрозуміло, до нього була моя перша екскурсія.

Це озеро невеличке, розміром займає площину приблизно в 96 тис. кв. м. і відділяється від Кільдінської протоки

вужькою смугою землі; воно з першого погляду не відзначається нічим особливим.

Реліктові озера, цѣб-то озера, що раніш мали безпосередній звязок з морем, а потім цей звязок втратили і через це змінили умови існування своїх організмів,—зустрічаються по ріжних місцях не так уже рідко. Звичайно такі озера або, врешті-решт, зовсім опріснюються водою ручаїв, або, навпаки, через висихання в таких озерах дуже збільшується концентрація солей. Так чи инакше, неминуче вимирає там

Озеро Могильне (X). Видно Кільдінське селище, протоку «салму», та за нею суходіл.

морська фауна. Але після більш докладного ознайомлення з природою озера Могильного ми побачимо цілком особливу й дуже цікаву біологічну картину.

Вода в озері Могильному, виявилось, розділена на кілька шарів. В найглибшому шарі, коло дна через сильне сірчановодневе шумування немає жодного життя... Над цим „мертвим“ шаром приблизно на глибині 13 метрів лежить шар, насичений пурпурними бактеріями¹, що офарбовують воду

¹ Chromatium.

в рожевий колір. Ці бактерії завзято закислюють сірководень, і таким чином вони є ніби ізолятор, що не пропускає згубної акції цього газу до горішніх шарів. Понад рожевим шаром лежить невеликий шар солоної води, а ще вище поверхню озера складає шар води майже прісної.

Через таке дивне й стійке співвідношення шарів води в цьому озері, там одночасно існують і справжні морські, і солонуватоводні, і прісноводні організми¹.

Особливо цікаві умови для існування морських форм у цьому басейні, які змушені вдовольнятися лише порівнюючи вузьким шаром солоної води. Як зверху, так і знизу їм загрожує загибель,—з одного боку, від прісної води, а з другого—від мертвого, сірководневого шару. Такі надзвичайні умовини спричинилися до утворення особливих нових форм, які властиві організмам виключно цього озера. Такі, наприклад, „кільдінська тріска“², „актинія оз. Могильного“³ та ин.

Після цього вже зрозуміло, що озеро Могильне вабило й вабить до себе багатьох дослідників.

Ось і тепер мурманська біологічна станція провадить пильні регулярні спостереження над цим водоймищем; підчас мого перебування на острові Кільдіні до Могильного приїздили співробітники станції за пробами води. Коли дістали воду з нижнього колодонного шару, то вона мала специфічний запах сірководня, а в шарі пурпурних бактерій вона дійсно була офарбована в блідорожевий колір, що нагадував трохи колір слабого денатурату.

Навідуючись досить часто до оз. Могильного і проходячи туди вдовж берега моря, я нерідко зустрічав по дорозі поморів, які лопатами щось копали в береговій гальці чи піску. Помор перше придивлявся до чогось на піску, потім глибоко всаджував свою лопату, робив два-три швидких махи, і на поверхню піску падало щось чорне, довге, що нагадувало нашу кінську п'явку.

Це були великі кільчасті хробаки - піскожили⁴, про яких я вже згадував, що ними наживлюють іноді „ярус“, коли бракує мойви та піщанки.

¹ За Дерюгиним.

² *Gadus callaris kildinensis* Derjugin.

³ *Metridium dianthus* var. *mogilnojensis* Pax.

⁴ *Arenicola*.

Хробаків находять по купках мулу, що його ті викидають на рівну поверхню. Викопувати їх треба дуже швидко, бо инакше вони легко тікають у глибину. Без охоти та з якоюсь брідливістю робили це діло помори.

Почавши розпитувати про хробака, я зразу наштотхнув поморів на животрепетну та наболілу тему про наживний голод. Скільки скарг довелось почути, скільки нарікань на установи, що взяли на себе постачання наживки і що не виконали свого зобов'язання. Правду кажучи, майже кожна тут розмова переходила на цю тему. Вона хвилювала всіх, не виключаючи навіть уміркованих норвежців.

На березі моря, а також і в самому селищі, було порозкидано багацько тюленячих кісток; це свідчило, що тут добре розвинено тюленячий промисел. Цим промислом особливо інтенсивно займаються норвежці-колоністи.

Коло Мурманських берегів найчастіше зустрічається так звана „нерпа“¹—невеличкий тюлень, не довше 1½ метра. Він має гладеньку, блискучу, жовту шкіру з неправильно розкиданими темними плямами, круглу голову з на диво симпатичними та якимись наївними очима. Здобувають нерпів особливими звіровими сітями, а переважно просто стріляють з рушниць.

Нерпа родить свої діти на прибережному льоду, на береговому „припаї“. Тут вона робить собі наскрізний хід під лід у воду, чи, як кажуть мисливці, „продмухує лід“. Коло цих проходів її найчастіш і чекає озброєний рушницею мисливець.

Далеко більших розмірів набрав тут промисел на гренландського тюленя², якого помори звуть збірним ім'ям „кожа“. Цей невеличкий, як і нерпа, тюлень має дуже ріжноманітне офарбовання залежно від віку й роду, тому й має серед мисливців багацько різних назв. Так, самця звуть „лисуном“, самицю—„утельгою“, молодого тюленя—„сіркою“, недавно народжене дитинча—„більком“.

Хробак-піскожил.

¹ *Phoca foetida* O. Fabr.

² *Phoca grönlandica* O. Fabr.

Але гренландський тюлень з'являється коло Мурманських берегів лише рано весною, та й то не на довгий час. Розплоджуватися ці тюлені збираються в гирлі Білого моря, а звідси весною жене попутний вітер плавучі криги з тюльнями вдовж Мурманського побережжя.

Але часто й сами мисливці відряджаються до гирла Білого моря, не чекаючи, поки „кожа“ з'явиться тут. Ось там і розгортається справжній промисел.

Мені досить часто доводилося балакати з поморами - звіровщиками. Багацько цікавих епізодів оповідали вони мені з своєї промислової практики в гирлі Білого моря.

Слухаеш ці епізоди з захопленням. Тут і принадливі малюнки з ловецтва, і моторошні переживання людей, яких занесло на одірваній кризі в море, і шалена боротьба з льодовими горами, що загрожують розчавити човна на тріски.

Кожний епізод міг би бути темою для цілої повісти, але всі вони однаково повторюються майже в кожному писанні про північні промисли, бо сукупність цих епізодів і є, власне кажучи, життя звіровщика.

Ось як описує промисел у гирлі Білого моря Б. М. Житков¹:

„Багато небезпечних випадків трапляється як у житті великих артілей, що полюють далеко від берега серед льодових полів, так і в житті невеличких партій, що відправляються з землі на прибережний лід іноді зовсім без човнів. Часом вітри стиснуть щільно лід, геть на велику просторінь немає зовсім вільної води, отже нема й шляху... Доводиться стояти на місці і чекати, поки не розійдеться лід. А тимчасом південні вітри женуть та женуть усе це величезне льодове поле на північ на чистий простір Льодовитого моря...

„У ще тяжчому становищі бувають розвідчики чи ті мисливці, що, підперезавшись тяглом для витягування на беріг юрка², з рушницями та торбами пішки йдуть на лід. Тут треба стежити за льодом та за напрямком вітру, щоб не одірвало частину криги разом з людьми та не занесло в море.

¹ Б. М. Житков. «Морские звери и морские промыслы».

² Забитих тюленів.

„Ото ж натерпляться біди мисливці, як таке станеться, живучи з одного, тюленячого м'яса та сала, поки знов не зйдуться льоди, по яких вертаються вони на беріг, іноді далеко-далеко від місця, де розпочали лови. А трапляється й таке—загинуть люди в морі, і не дійде про них ніяка звістка до рідного села, і ніхто ніколи не дізнається, якою смертю загинули вони: чи замерзли в хуртовину, вмерли з голоду, чи втонули в морі, коли кригу, що на ній вони були, вода розмила, вітри покришили“...

Ось у таких умовах доводиться працювати поморам. У норвежців справа стоїть багато краще. Вони виїзять на промисел на добре устаткованих швидкохідних суднах, висліджують здобич просто з щогол та мають добру зброю. Звичайно, їхній промисел не зв'язаний з стількома труднощами та небезпеками, з якими завжди доводиться мати діло поморові.

Знайомишся з промислом і дивуєшся мужності звіробоїв. А разом з тим десь у глибині душі з'являється й росте непримирний протест проти запеклого, а часом нелюдяно жорстокого переслідування морських тварин.

В оповіданнях мисливців часто-густо доводиться чувати про огидні випадки цілковитого винищення величезної кількості тюленів, як старих, так і тих, що тільки-но на світ народилися. І якщо криваву бійню рішуче не обмежити, то скоро море обернеться в безжиттєву пустелю.

НАВКРУГИ КІЛЬДІНА

Щоб краще ознайомитися з Кільдіним, ми рішили з Г. обійти острів по всіх зворотах його берега.

Ми вважали, що багато часу ця екскурсія не займе, бо острів має в довжину всього коло 18,5 кілометрів, а найбільша широчінь його—6,5 кілометрів.

Навантаживши свої рюкзаки припасом хліба, сала, консервів, захопивши чайник, пляшку зі спиртом та презентове рядно, щоб було на чому спати, ми вирушили в дорогу.

Була досить хмарна ніч. Безперестанку дув холодний вітер і примушував нас тулитись та щільніш загортатися в наш одяг.

Ми йшли по південному березі острова, тримаючи курс на захід від селища. Цей пологий беріг зверху утворював ряд добре окреслених терас, а коло моря розсипався дрібною добре обточеною галькою, серед якої часто-густо стирчали й величєнькі таки камінюки.

Раз-по-раз набігали з моря хвилі і з легким гуркотом перевертали гальку; облиті морем камінці виблискували безліччю кольорів та відтінків. Ми йшли трохи вище, де галька була цілком суха, і тут вона мала зовсім інший вигляд. Ось добре вигладжений камінчик, що формою нагадує диск. Поки камінець мокрий, він напівпрозорий, блакитнувато-молочного кольору і нагадує справжній опал. Я ховаю його в кешеню. А через деякий час, на зупинці, я хочу показати Г. свою знахідку й витягаю з кешені, на свій жаль, самий звичайний, що вже встиг висохнути, камінчик, якийсь кремінчик, непоказного жовтяво-сірого коліру. Про схожість з опалом він навіть не нагадує. Серед гальки білили в ріжних місцях повикидані морем добре вибілені вапнові панцирі з крабів та морських їжаків. Ці останні мали дуже гарну форму та тонкий малюнок із наскрізних відточених дірочок, через які в живого їжака висовуються ніжки.

Але що то за величєзні кулі там спереду? Весь беріг був завалений кулястими брилами каміння. Коли ми наблизились,

то помітили, що ці вапнякові брили було рясно вкрито трохи випнутими кружальцями, завбільшки із срібну п'ятдесяткопієчну монету. Мені пояснив мій супутник-геолог (він також і палеонтолог), що ми перед собою бачимо рештки колишніх коралевих рифів. Кружальця, що вкрили ці кулясті брили, знаходяться на місцях, де були окремі поліпи, які належать до одного з видів, характерних для нижчого силлура. Рурки цих поліпів було добре видно на зломі каменю.

Г. зразу почав працювати своїм геологічним, молотком, і, коли знову вирушили в дальшу путь, наші рукзаки

Давні коралові ріфи на Кільдіні.

значно поважчали від цікавих зразків, що ми їх із собою взяли.

Вітер не вщухав. Збурене море густо вкрилося білими баранцями. Ми йшли, а попереду нас, на віддаленні якоїсь сотні кроків, в тому ж напрямі, не віддаляючись від берега, плула величезна зграя якихось дрібних пташок. Мабуть, тут зібралось багато виводків ще молодих, що ще не літають, птахів, а яких саме—не вдалось розгледіти, бо їхні чорні силуети занадто швидко миготіли, то з'являючись на гребнях хвиль, то зникаючи з ними. Пташки не насмілювались віддалятися від берега, і ми довгий час, ніби пташники, гонили їх поперед себе, доки вони, нарешті, не звернули назад коло одного з заворотів берега.

На ранок ми дійшли до західнього краю острова. Беріг тут замість пологого став крутий, а на самому кінці він утворював високу стрімку скелю.

Це найвища частина Кільдіна—круча Бикова, від якої в море виступає великий ріг, що має ту саму назву. Цей ріг ніби зроблено з кількох рядів камінного насипу. Коло самої кручі лежить досить велике каміння, що, чим ближче до

Коло рогу Бикова на о. Кільдіні.

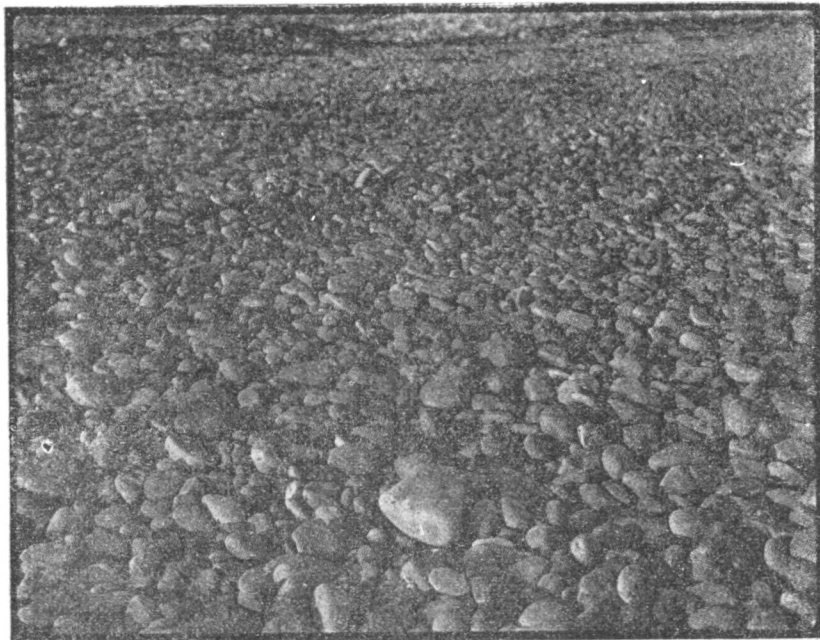
моря, робиться все менше й менше, а коло самої води стає дрібною вигладженою галькою. Таке накопичення досить значної кількості різноманітної форми та розміру каміння надає рогові досить своєрідний вигляд.

На ранок стало значно тепліше, хоч вітер і дмухав, не зменшуючи своєї сили. Сховатися від нього було абсолютно ніде, а подумати про відпочинок та сон уже було на часі. Безсонна ніч, хода по камінню та безперестанний шум вітру, моря та гальки, що шуміла під ногами, добре таки нас утомили.

Нарешті, знайшли ми поміж кам'яного розсипу досить велику улоговину і обрали її за місце нашого відпочинку. Вона мала правильну чотирикутню форму, а з одного боку пологий вхід—не було сумнівів, що її зроблено було людськими руками.

Хто спинявся тут, з якою метою—ми не знали, але нам ця улоговина послугувала добре.

лька.

В ній ми розташувались досить вигідно, розклали вогонь, нагріли чайника, набравши води з ближчого струмочка, та розігріли банку консервів. Гарячий чай із спиртом та цитриною, що ми з собою привезли й витрачали дуже економно, як найцінніший продукт, ми випили з величезною приемністю, і він добре зогрів нас.

Спати на камінні було не дуже вигідно, але зате ми добре сховалися від холодного вітру, а до того й сонце почало вже гріти по-денному. Його теплота нас зогріла, і ми спали до вечора, так, ніби спали на доброму м'якому ліжкуві.

Коли ввечері ми вийшли з нашого притулку, вітер ушух і стояла прекрасна година. Ми вмилися холодною водою із струмка і зразу відчули таку свіжість та бадьорість, що нас потягнуло зразу ж вирушати в дальшу путь.

Від рогу Бикова починався північний крутий беріг Кільдіна. Тепер по нашій дорозі праворуч весь час здіймався горою стрімкий мур, а з берега в море раз-по-раз висувались гони плескатога каміння.

Беріг суходолу, що ми весь час його бачили через затоку, поки йшли по нижньому березові острова, тепер зник з очей, і перед нами розгорнуло в цілу широчінь свої води Північне Полярне море—Льодовитий океан, що про нього я так довго марив і так мало сподівався побачити, аж до дня мого від'їзду в цю мандрівку.

Як чудово було подорожувати цієї ночі! Ми посовувались наперед, не поспішаючи, ніби смакуючи та вбираючи в себе все те, що дивувало та вабило наші очі.

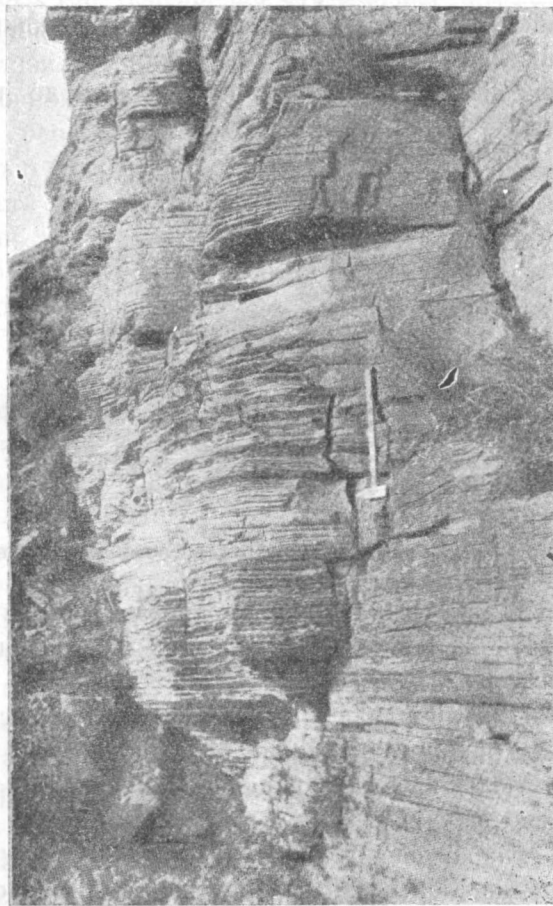
Могутні виходи прошаркуватих кварцяних піщаників, які надавали цілком своєрідного вигляду берегам, показували на різність геологічної структури о. Кільдіна та сусіднього суходолу. В той час, як Кільдінський півострів складається з давніх кристалічних порід,—відділений від нього вузькою протокою острів складається з осадових покладів.

Береговий схил у кілька сот футів височини часто нагадував якусь велику паку картону, бо весь складався з тонких прошарків піщаника, що лежали один на одному. В одному місці цей піщаник був червінькового кольору і утворював так звані „червоні гори“.

Поки геолог працював тут своїм молотком, я проліз якомога далі в море по одному з кам'яних виступів і ретельно за допомогою бінокля обдивився околиці. Скільки птахів було навкруги!

Невеличкі зграї гагарок раз-по-раз пролітали вперед та назад понад водою, шугали в повітрі невгомні чайки, поодинокими чорними крапками гойдалися на хвилях чистики, а на скелях, що вклинювались в море, нерухомо маячили великі чорні баклани.

Ось, серед чайок знялася метушня, я швидко довідався, чому. Серед них з'явився поморник, цей грабіжник моря, що його тубільці звать „ісправником“ через свою до нього антипатію.

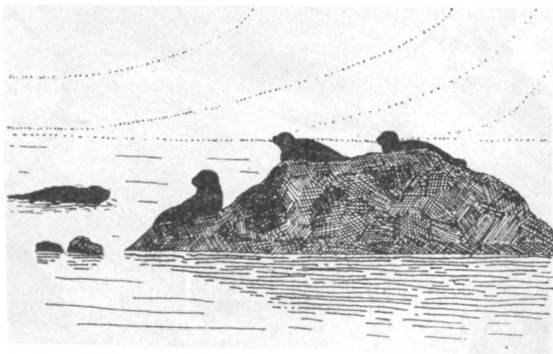

Скеля з верстуватого піщанику.

Поморник—це досить великий птах з роду чайок, що перетворився на справжнього хижака. І льотом, і складом свого тіла відрізняється поморник від звичайної чайки. Літ у нього плавкий, дзьоб загострений гачком, лапи мають сильні загнуті пазурі.

Ось, покружлявши вгорі, він спиняється на місці й деякий час тріпоче крилами, вишукуючи щось унизу. Раптом він прожогом кидається вниз і з силою налітає на чайку, що нічого не чекала й щойно зловила в морі дрібну рибку. Чайка її виронила, але рибка не встигла ще до моря долетіти, як її подхоплює поморник. Галас та метушня, що їх чинили чайки, ані трохи не бентежать грабіжника, і він спокійно відлітає геть шукати нову здобич.

Вже була пізня ніч, коли ми наближались до північного краю острова — до Лихих скель.

Тюлені лежали на одному з колобережних каменів.

Недалечко звідси, ми знали про це з мапи, мусів бути великий ручай Західній, що коло нього ми й вирішили зробити зупинку.

Але поки ми дійшли до цього ручаю, довелося зазнати мені ще одно приємне вражіння. Мені пощастило побачити цілу групу тюленів, а такі випадки в літню пору не часто трапляються.

Тюлені, я нарахував їх п'ять, лежали на одному з колобережних каменів. Береговий заворіт, що я з-за нього надійшов, добре мене ховав від них. Було добре видно, як то один, то інший з них час від часу підстрибували, вигинаючи тулуби, а потім швидко випростовувалися.

Мені здавалося, що тюлені бавляться, бо вигляд, у кожному разі, був у них у цей час дуже безтурботний.

Я хотів спробувати зфотографувати цю групу, але, як я не намагався ступати без жодного звука, та галька через

свій звичайний сухий шум зраджувала кожний мій рух. Проте, навіть коли вже тюлені помітили мою присутність, вони не відразу зникли. Я мав можливість, правда, лише на один мент, милуватись з незграбних рухів тюленів, коли вони витягувались з цілої сили, щоб розгледіти як-найкраще мене. Але ось той тюлень, що був з краю, кинувся у воду, за ним кинулась і решта...

Ми наблизилась до ручаю Західнього. Він робить глибокий ефектовний каньон, коло якого по березі розкидано дивні масивні скелі.

Місцевість тут була дуже гарна, і ми з багатьох міркувань вирішили зробити тут нашу чергову денну „ночівлю“, бо й ранок уже наближався.

Проте, спати нам ще не хотілося, і ми довго сиділи, милуючись з прегарної панорами моря. Коло нас на „плиті“, яку ми зробили, поклавши тоненький шматок піщаника на дві камінюки, кипів незмінний чайник та приємно пахла банка з консервами.

Ми підживились і мирно балакали, а супротив нас на одній із скель, ніби вигнаних у море, сиділа пара бакланів, що різко виступали на фоні води. Птахи безперестанку повертали голови то в один, то в інший бік, часом змахували крильми та взагалі мали дуже жвавий вигляд.

А коли ми ввечері вирушили в дальшу дорогу, ми надібали на березі проти тієї скелі, де цілий день сиділи птахи, викинутий хвилями труп баклана. Це був ще цілком свіжий, незастиглий ще труп. Я зняв з нього шкірку для колекції та розрізав трупа.

Ніяких слідів насильної смерті, ніяких видних ознак якої-будь хвороби... Що за дивна смерть спіткала цього

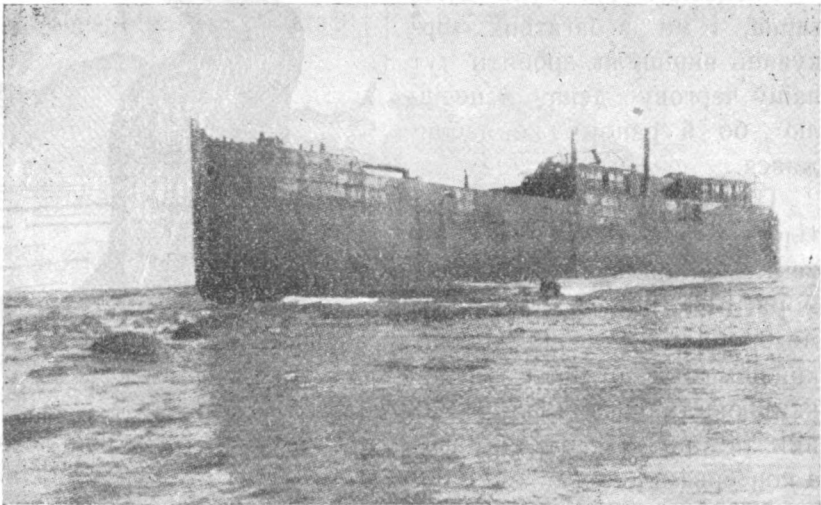
Баклан

сильного морського птаха—це так і лишилось для мене загадкою.

На шляху вдовж північного берега о. Кільдіна ми раз-по-раз натикалися на уламки суден. Тут траплялися й окремі дошки та балки і цілі частини суден.

Але особливо сильне вражіння робив масивний залізний корпус якогось великого судна, що його викинуло море на прибережну міліну.

Судно це стояло цілком рівно, і на перший погляд здавалося, що його не пошкоджено, а просто воно стоїть собі на рейді.

Судно, що його спіткала аварія.

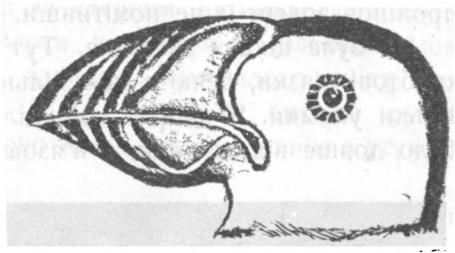
Але, коли, скористувавшись з відпливу, ми наблизилися до нього, зразу побачили характерну картину аварії. Звернута до моря корма цього судна була цілком одбита, на помості його похмуро стирчали залізні погнуті частини, а на березі лежав розбитий паровий казан.

Ми пізніш довідалися, що це був норвезький транспорт, що його тут спіткала аварія ще року 1916-го.

Увесь північний беріг о. Кільдіна нагадував якесь кладовище. Всіх, що знаходили свою смерть в океані, викидав сюди приплив. Ми знаходили багато трупів тюленів, риб та

птахів. Серед птахів особливо багато траплялось кістяків чи трупів оригінальних морських птахів—тупиків.

Тупики—порівнюючи невеличкі птахи з білою грудинкою та темним верхом. Сильно сплюснений з боків високий, з оранжево-червоними смугами, дзьоб надає цьому птахові досить оригінального вигляду.

Голова тупика.

Тупиків тут звуть „топориками“ за схожість їхнього дзьоба з сокирою. Мене здивувало, що тут, серед пташиного падла найбільший відсоток складали тупики, а живих їх я тут бачив усього два-три.

А ось і зовсім малюнок, ніби з якогось роману Фенімора Купера чи Майн-Ріда. Перед нами відтята корма рибальського „карбаса“, а коло неї напівзасипаний галькою кістяк людини з клаптиками одягу.

Перед нами корма рибальського «карбаса», а коло неї напівзасипаний галькою кістяк...

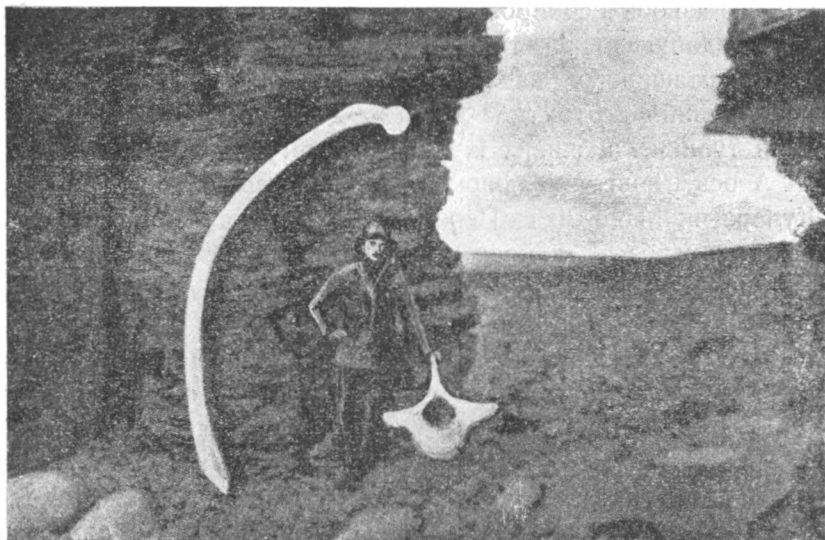
Але нема підстав гадати, що тут часто бувають людські жертви. Я вже говорив, що тубільці-рибалки, помори або норвежці, так зжилися з морем і так добре його вивчили, що лише в досить таки рідких випадках перемагає їх стихія. А ті уламки—сліді аварій, що ми бачили на березі,—назбирались тут протягом

довгого часу. Недарма шматки колод та дошок здавалися якимись надзвичайно великими з добре вигладженими краями гальками.

Нам доводилось що-хвилини спинятись чи коло одної, чи коло іншої знахідки, але, звичайно, значної частини ми так

і не помітили. Безмежне кам'яне розсипище, залляте сонячним світлом, дуже втомлювало очі, рябило і робило непомітними навіть великі речі. Мені, наприклад, пощастило надібати на рештки кістяка здорового кита, а Г. коло них пройшов, зовсім їх не помітивши.

Це була цікава знахідка. Тут були величезні ребра та хребтові в'язки, деякі з них цільні, а від деяких залишилися тільки уламки. Я вибрав собі ціле ребро. Воно в два рази було довше від людини, а в'язок майже досягав колін.

Ребро та в'язок кита.

Я пригадав, що чукчі, які живуть на краю північно-східнього Сибіру, використовують ребра кита, як основу для стін свого постійного житла. І справді, що за прекрасний, тривкий будівельний матеріял! От і уявіть собі, який то мусить бути власник цих ребер та в'язків! З трудом віриться, що такі велетні існують на землі в наші часи. І мене мимоволі завабила далечінь блискучого океану, де можна ще зустріти казково-велетенське створіння...

На ранок ми дійшли до ручаю Східнього, що утворював не менше гарний каньон, ніж Західній. Тут ми, за нашим планом, спинились на третю, як рахувати, „ночівлю“.

Цього разу Г. взяв на себе всі кулінарні турботи, а я, залишивши рюкзак на місці нашої зупинки,—без нічого пішов угору по нахилу.

Стрімкі мури каньйону робили вузький коритар, його плескате кам'яне дно уступ за уступом здіймалося вгору в міру того, як воно віддалялося від моря. Незабаром мою путь було перегороджено заваллю обмерзлого снігу, що загромадив увесь каньйон. З-під нього й витікав ручай Східній, з мелодійним дзюркотінням падаючи вниз з уступів кам'яного свого ложа.

На скелі здалека побачив я дві темні пухкасті фігурки якихось четвероногих істот, що спочатку мені видалися за

Песці.

невеличких собак. Вони швидко зникли, коли я почав наближатись до них, але я все ж таки встиг розгледіти їх через бінокль: то були песці.

Звірят цих я бачив уперше за цілий час мого перебування на Мурмані, хоч вони й живуть на суходолі. Песець трохи подібний до лисиці, але помітно відрізняється від неї офарбованням; він менший за неї та й взагалі має іншу будову тіла. Він має невеличкі закруглені вуха та короткі ноги. Його пухнасте хутро, рудяве влітку, робиться сніжно-білим узимку. В багатьох місцях, де ще живуть песці, улаштовано спеціальні розсадники чи заповідники, з метою захистити та використовувати цього цінного хутряного звіра. Так само й на Кільдіні, незадовго до нашого приїзду, було оголошено песцьового заповідника.

Коли, повернувшись до нашого біваку, я хотів похвастати перед Г. цією зустріччю, виявилось, що йому пощастило більш, ніж мені. Він бачив песця коло самого нашого огнища. Звірятко прийшло сюди, певно, на запах м'ясних консервів.

Під'ївши, ми вмостились як-вигідніш і зразу поснули, а вже ввечері знову йшли вдовж берега острова, і знову галька втомлюючи шаруділа й вислизала з-під ніг.

Ця ніч не принесла нам нічого нового: тільки в одному місці ми спинились мимоволі і довго милувались з невиданого ще досі видовища. Перед нами вимальовувались диво-

«Сундуки».

вижні руїни якихось стародавніх башт та палаців; частина їх здіймалась на березі, а частина висунулась далеко в море і мальовничо одбивалась у надиво спокійній тут воді (див. мал. 1).

Такі химерні та ефектовні контури дав усе той же піщаник, з якого складається вся північна частина острова.

Це так звані „сундуки“ — скелі кубічної форми, що складаються геть чисто з покладених одна на одну тонких плит піщаника.

Швидко дійшли ми до східнього краю острова, звідти беріг круто повертає на південь. Знову з'явилися далекі обриси суходолу за протокою, знайомі вже околиці озера Могильного та саме озеро. Ще трохи — і ми були вдома.

В ПОВОРОТНУ ПУТЬ

Повернувшись до селища, ми почали розбирати та пакувати зібраний матеріал. За два дні мусів прибути з Архангельську рейсовий пароплав, з яким мав я зробити мій прощальний рейс до Мурманську. Моя подорож закінчувалась, і я з сумом думав, що, можливо, вже ніколи не доведеться мені бачити ані цього моря, ані цих похмурих скель.

Мене потягло хоча б ще один раз пройтися по Кільдіну, ще раз подивитися на широкий океан, щоб назавжди залишити його в пам'яті.

Привід для цього в мене був. Я хотів відвезти на батьківщину китові ребро та в'язок, що їх я знайшов і залишив коло ручаю Східнього. Г. також збирався зробити невеличку екскурсію для якихось досліджень і з охотою згодився пристати до мене. Завжди чемний, він навіть запропонував мені допомогти нести китові кістки, бо самому мені це зробити було б занадто тяжко.

Цього разу ми рішили піти найпростець через острів, щоб як-найскорше дійти до ручаю Східнього.

Вирушили ми порожняком і йшли поволі, бо Г. дорогою цілий час робив свої розвідки. Ми знову дійшли до терас, але на цей раз не звернули вдовж них, а почали дертися по них угору.

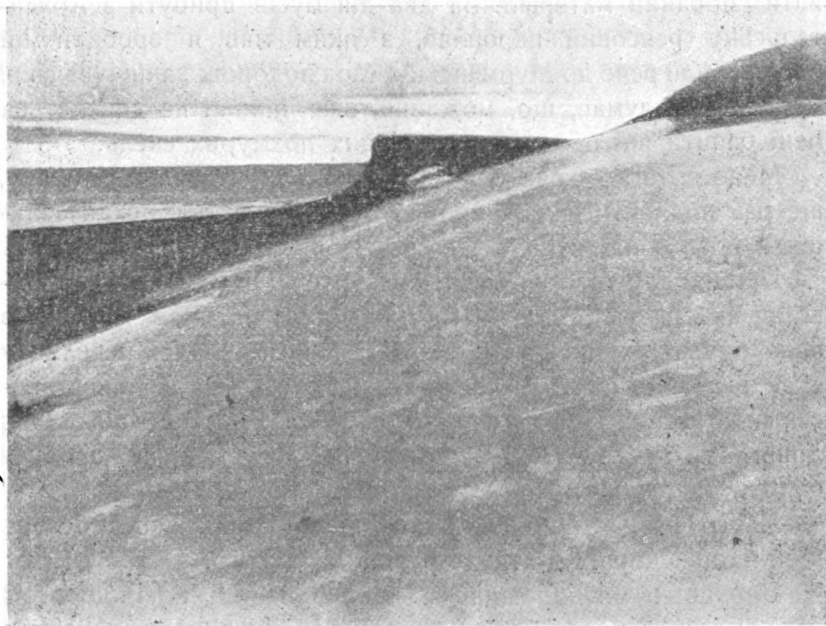
Поки мій супутник за допомогою барометру дізнавався про висоту цих терас та накреслював профілі, я видерся на найвищу з них та обдивився околиці.

Глибоко внизу, ніби забавочні, виднілися будинки селища, за ними овальний просвіт—озеро Могильне, а в далечині, за протокою вирізувався контур скелястого Кольського побережжя.

В середині острова розіслалося вільне плато, засіяне величезними кругляками. Коли ми трохи пройшли цим плато, то опинилися в справжній болотяній тундрі. Почалось плигання з купини на купину та добре вже знайоме жвакання

мокрого торфу попід ногами. Місцями на буро-зеленому фоні тундри від ягід морошки виднілися червоні плями. Морошка була ще недостигла і хоч на смак була квасна, але запах уже мала досить приємний.

Що ближче підходили ми до північного високого берега, тим сухіша ставала тундра.

Снігове поле.

Скоро показалася й берегова круча, і знову розгорнулась перед нами неосяжна широчінь океану. Звідси, з височини ще красивіша, більш велична була панорама.

Круча сходила до моря, роблячи ніби кілька приступок. З першого погляду кожна з них здавалася не дуже високою, і мені захотілось поспробувати зійти по них тут униз, не гаючи часу на далекий обхід.

Проте, цей мій план не зустрів у мого супутника похвали, а тому, що я не хотів від нього одмовитися, довелось нам з ним розділитись. Поки Г. обходив до більш пологої частини берега, я почав обережно сходити по схилі вниз.

Першу приступку взяв я легко. Я опинився на вузькій довгій площадці, перетяв її й почав спускатись до другої приступки. Друга, виявилось, була значно ширша, ніж перша і майже вся була завалена снігом. Такого просторого снігового поля я ще не зустрічав за весь час моєї подорожи.

Я пішов по снігу. Всюди бачив я на ньому сліди лапок та лежання, які, безумовно, належали песцям. Рип снігу під ногами та вигляд цих слідків збудили в мене якесь дивне почуття. Ніби на полюванні в грудні. А за календарем сьогодні 24 липня! За кілька днів на батьківщині я буду знеможений від спеки і мені буде гаряче в найлегшому одязі. А зараз—у фуфайці та в шкіряній куртці мені трохи холоднувато!

Я пильно оглядався, маючи надію побачити песців, бо деякі слідки були цілком свіжі. Але це звіря було дуже обережне, і лише слабе уривчате тьвкання, що кілька разів долітало до мене звідкись згори, свідчило про його близькість.

Сходити далі було цілком неможливо через крутизну. І довелось мені дергтися на гору знов, але труд мій усе ж таки марно не пропав. З нижньої площадки, роздивляючись кручу коло берега, побачив я недалеко досить вигідний спуск, якого зверху нам не було видно.

Я пішов до того місця, щасливо зліз униз і берегом дійшов до Східнього ручаю; тут знайшов я кістки китові, що їх залишив. Разом з Г., що надійшов за деякий час, ми потягнули вибране ребро та в'язок до селища.

Величезний розмір та півторапудова вага кожної з цих „кісточок“ добре давалися взнаки: вони примушували нас підчас нашого повороту раз-по-раз спинятись та відпочивати.

Але що то за цікавий експонат будуть ці кістки у нас на далекій Україні. Наукова цінність їхня, звичайно, невелика, але вони у великій мірі допоможуть одвідувачам музею мати більш реальну уяву про кита, ніж та фантастично-туманна уява, що, звичайно, складається в багатьох із нас ще з дитинства. А для цього вже варто трохи попрацювати ¹.

В день мого від'їзду на Кільдіні трапилась торф'яна пожежа. З західньої частини острова потягло запахом гару,

¹ Кістки ці тепер знаходяться в Дніпропетровському зоологічному музеї.

напівпрозора димова завіса, швидко збільшуючись, охопила в середині дня все селище. Пожежа через деякий час закінчилась, але замість димової завіси насунулась густа завіса мряки.

Ніби ватою обклало навкруги. За два кроки не було видно людини, а коли ми йшли до Ериксона обідати, відразу знайти його дім у цій білявій мряці нам не пощастило.

Пароплав, на який чекали рано-вранці, прийшов лише надвечір та через туман спинився й став на якір дуже далеко від селища. Лише його гудки сповістили населення про його прихід.

Навантажили ми човна і поїхали в напрямі гудка. Нам довелося таки блукати, поки знайшли ми пароплав. Ми чули голоси на ньому; окремі слова і навіть цілі речення долітали до нас так ясно, що нам здавалося, що пароплав ось тут, біля нас. Але коли ми повертали човна в напрямі голосів, ми чули їх уже з іншого боку.

Прокружлявши таким чином досить довгий час, ми раптом цілком несподівано наскочили на пароплав. Дослівно наскочили, бо побачили контур пароплава лише тоді, коли ніс нашого човна майже встромився в його борт.

Тут я й попрощався з Г., що лишався на Кільдіні ще на деякий час, та вліз на пароплав.

Це був рейсовий пароплав „Сосновець“. Він з небезпечною дійшов до Кільдінського селища, і капітан не міг ризикувати продовжувати путь далі, поки не розвіється мряка.

Чекаючи на це, простояли ми цілу ніч, і лише ранком, коли туман якщо не зник, то хоч розірвався на окремі великі пасма, ми вирушили в путь.

Підчас цілої пути ми ніби з одної хмари потрапляли до іншої. З'явиться абрис суходолу чи острову, промигне береговий знак, на мент розкриється водяна широчінь — і знову туман усе заховає.

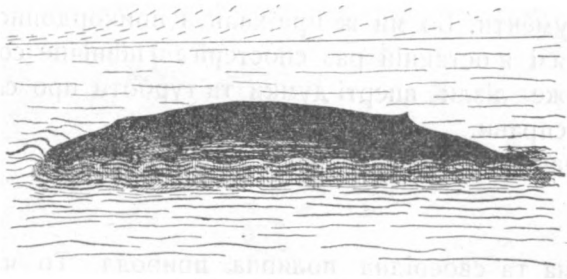
Ми вже майже проминули Кільдін, і, коли праворуч у нас з'явилося широке море, туман, що й раніш тримався коло острова, тут майже зник.

Раптом хтось із команди пароплава, що, спокійно примруживши очі та прикривши їх долонею, дивився на море, байдуже процідив між зубами:— „Бач, китина пливе. Здор-

рова!..“ І хоч як тихо це було сказано, але зразу коло правого борта з'явилась купка пасажирів. Почались запитання, зауваження та обмін думок.

Нема чого й казати про те, що я, якщо так можна висловитись, весь уліз у мій бінокль. Ні, насправду, це не острівець, як мені здалось спочатку. Було видко, як ця темна смуга хвилеподібно рухалась, досить часто мінючи напрям. Ось вона трохи більш виступила з води, зникла під водою і знову з'явилась, викидаючи хмарку бризків.

Пірнувши знову, кит з'явився вже значно ближче і деякий час спокійно лежав на воді¹⁾. Можна було бачити досить плескату лінію чорної блискучої спини з пливцем. Але це

Спокійно лежав на воді...

тривало недовгий час. Погойдався кит на хвилях і знову пірнув у воду,—на цей раз викинув він свій фонтан уже дуже далеко від пароплава.

Це був порівнюючи невеликий екземпляр, якщо судити по спинному пливцю, з групи Balaenoptera, але й він зробив на мене сильне вражіння. Який же мусив бути той кит, що його кістки я віз з собою! Чи не дивно, що такі велетенські істоти, що мають пащу, в якій ледве не цілий човен поміститься, через свою особливу анатомічну будову примушені жити ріжною дрібнотою, як-то: медузи, рачки, молюски, то-що!

Що не рік, все менш і менш стає китів. Про китові промисли оповідали мені, як про діла старих часів, а одно кито-

¹⁾ Взагалі побачити всю поверхню спини кита на воді трапляється рідко. Це буває після того, як він добре наїсться і дрмає, гойдаючись на хвилях. Так, мабуть, було і в цьому випадкові.

бойне судно, що його бачив у Териберці, давно вже загубило своє пряме призначення, і його пристосовано для рибного та тюленьячого промислу.

Пароплав наш увійшов до Кольської затоки і знову спинився серед хмари туману.

З берега, позаду нас почувся згук невеличкого дзвону. Це ми проїхали маяк. Сторож маяка мусить по закону під час туману дзвонити для орієнтування судів. Але він прогавив, і тепер, побачивши нас, щоб сумління було чисте, дзвонив нам навздогін.

Поволі, з довгими зупинками, повзли ми по затоці, доки все ж таки не доплили нарешті до Мурманську. А тут нас майже цілу добу затримали в карантині, доки не перевірили наші документи. Бо ми ж приїхали з прикордонної лінії!

В потязі я останній раз спостерігав північне сонце, а до голови вже лізли вперті думки та турботи про службові й домашні справи.

Мое мандрування скінчилось...

* * *

Велична та своєрідна полярна природа. То чарівна та пестлива з своїм чарівним літом, під час якого не переривається день, то похмура та бурлива з тоскною ніччю, яка тягнеться цілу зиму,—незабутнє вражіння лишає вона в тих, хто хоч недовгий час зближувався з нею.

І з сумом залишаючи цей чудовий край, мав я в глибині душі надію ще раз побувати за полярним кругом, 'ще раз побачити простір полярного моря та дику красу його суворих берегів.

Ціна 85 коп. (Р.)

